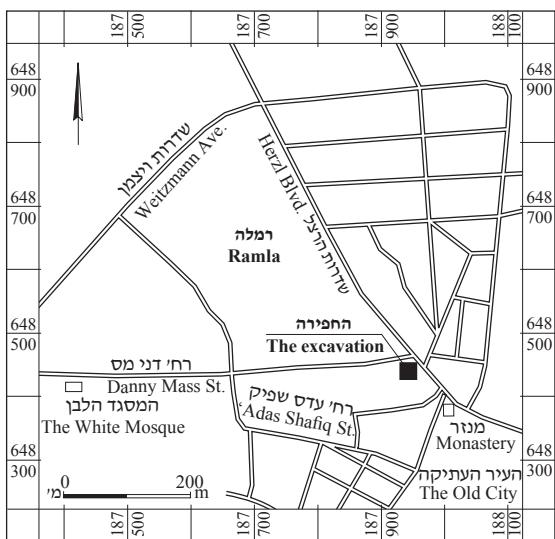
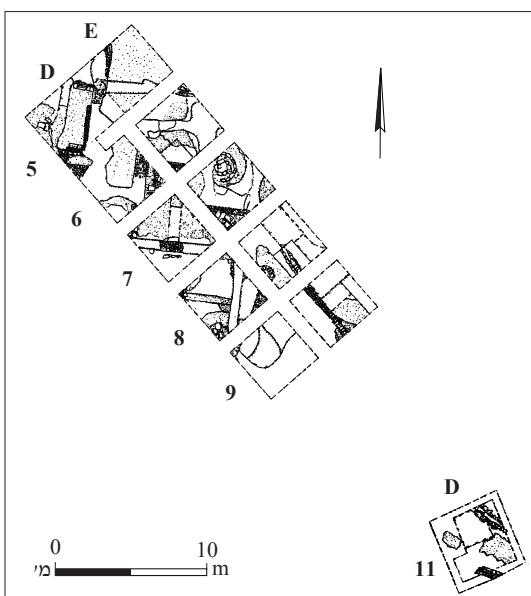

מבנה מהתקופה האסלאמית הקדומה ברחוב דני מס, רמלה

אורן שמואלי

איור 1. מפת איתור.

תכנית 1. תכנית כללית של ריבועי החפירה.

רמלה נוסדה על גבעות של חול בעשור השני של המאה ה' לסה"נ (לפני שנת 715 לסה"נ) בידיו של מושל ג'ונד פלסטין, סולימאן עביד אל-מלך, כדי לשמש כבירת המחווז של השושלת האומיתית (גת מקובלת ההנחה כי גרעין העיר האומיית היה באותו מקום שבו ניצב היום המסגד הלבן (לו 34: 1996 אירז; שמואלי 90: 2009, אירז 1). בתקופות העבאסית והפאטימית התפתחה העיר והגיעה לשיא פריחתה (אבני 3-2: 2008 אירז 4; שמואלי 93-92: 2009, אירז 7). לדעת גת (2008), עשויה של העיר נבע מהמסחר התקיים בה, מהחקלאות ומהתעשייה המשגשגת. במהלך המאה הי"א לסה"נ נפגעה רמלה משתי רעידות אדמה (Gill 2005:95; 2008: 336; גת 2008: 336). מהתקופה של חצייתו של המאה הי"א לסה"נ הדרלה רמלה לשמש כבירת הארץ (גת 2008). מהתקופה הצלבנית ואילך הוצטמצם שטח העיר לאזור העיר העתיקה של היום (קדר 73-72: 2008 אירז 3; Petersen 2005:101-102, Fig. 61).

בחודשים מאי-יוני 2003 נערכה חפירה במגרש הנמצא ברחוב שדרות הרצל פינת רחוב דני מס ברמלה, בשוליים הצפוניים-המערביים של העיר העתיקה של היום, למרחק של כ-450 מ' ממזרח למסגד הלבן (נ"צ 18794-8/64840; אירז 1).¹ בשנת 2006 נערכה חפירה ממערב לחפירה זו, באותו מגרש, ונחשפו שרידים אדריכליים וمتוקנימים מתקופה מהתקופה העבאסית והמלוכית (ראוכברגר ובושנינו תשע"ג). טרם החפירה נהרס מבנה מודרני שהיה במקום והוסרה שכבת הקרקע העליונה (כ-1.3 מ') בכלל מכני. לאחר בדיקות מקדיימות שערך יוסי אלישע, שנחשפו בהן שרידים מהתקופה השניה הקדומה, נערכו במקום שתי חפירות בשתי עונות: בעונה הראשונה נחפרו שני ריבועים בהיקף של 50 מ"ר (ריבועים 5 ו-11), ובעונה השנייה נחפרו עשרה ריבועים (9-11-E/5-9). בחפירה בהיקף של 250 מ"ר (תכנית 1; אירז 2). בחפירה נחשפו ארבע שכבות: שתיים מתוארכות לתקופה

איור 2. שטח החפירה, מבט כללי לצפון-מערב.

שלב IIIc. שרידים משלב זה נחשפו בחתכים אחדים, אולם לא היה אפשר לקשר ביניהם מבהינה אדריכלית; שיווכם לשלב III נקבע על סמך מיקומם ה استراتيجי. ברכיבוע E7 נחשף חלק מתחם, ובו קיר 0.4. מ' אורך, 2.5. מ' רוחב, מותקן, וצפתה טיט (L283) וארון (W283). רוחב צפתה 0.3 מ', גובה השתמרותה שנבנה מאבני קתנות כ-0.3 מ', וגובהה של צפתה 0.2 מ'. המולכדות בחומר מעורב בסיד אפור. צפתה המותקן עשויה טיט (L286), והוא מושתתת על מצח של אבני גיר בגודלים אחדים. ברכיבוע E6 נחשף קטע מותקן שנבנה מיציקה של טיט ואבני דבש: קיר דרום-מזרחי (W282); קיר דרום-מזרחי (L228), ובו שרידי כלי חרס, כלי אבן וכוכית 0.3 מ' רוחב) ותשתיות של רצפה (L300). ברכיבוע D6 נחשף קטע מיסוד של קיר (W281; איור 3) שנחפר לתוכו מילוי של אדמה (L278). היסוד בנוי מאבני גיר בגודלים אחדים (0.3 × 0.3 מ', 0.20 × 0.15 מ'), המולכדות בחומר מליטה העשויה מטיט וסיד לבן. בחלק הדרומי-המזרחי של החפירה, ברכיבוע E9, נחשף קטע מרצפת טיט כל הנראה הממצא היחיד שיש בו כדי להעיד על קיומה של שכבה קדומה בחלק זה של השטח.

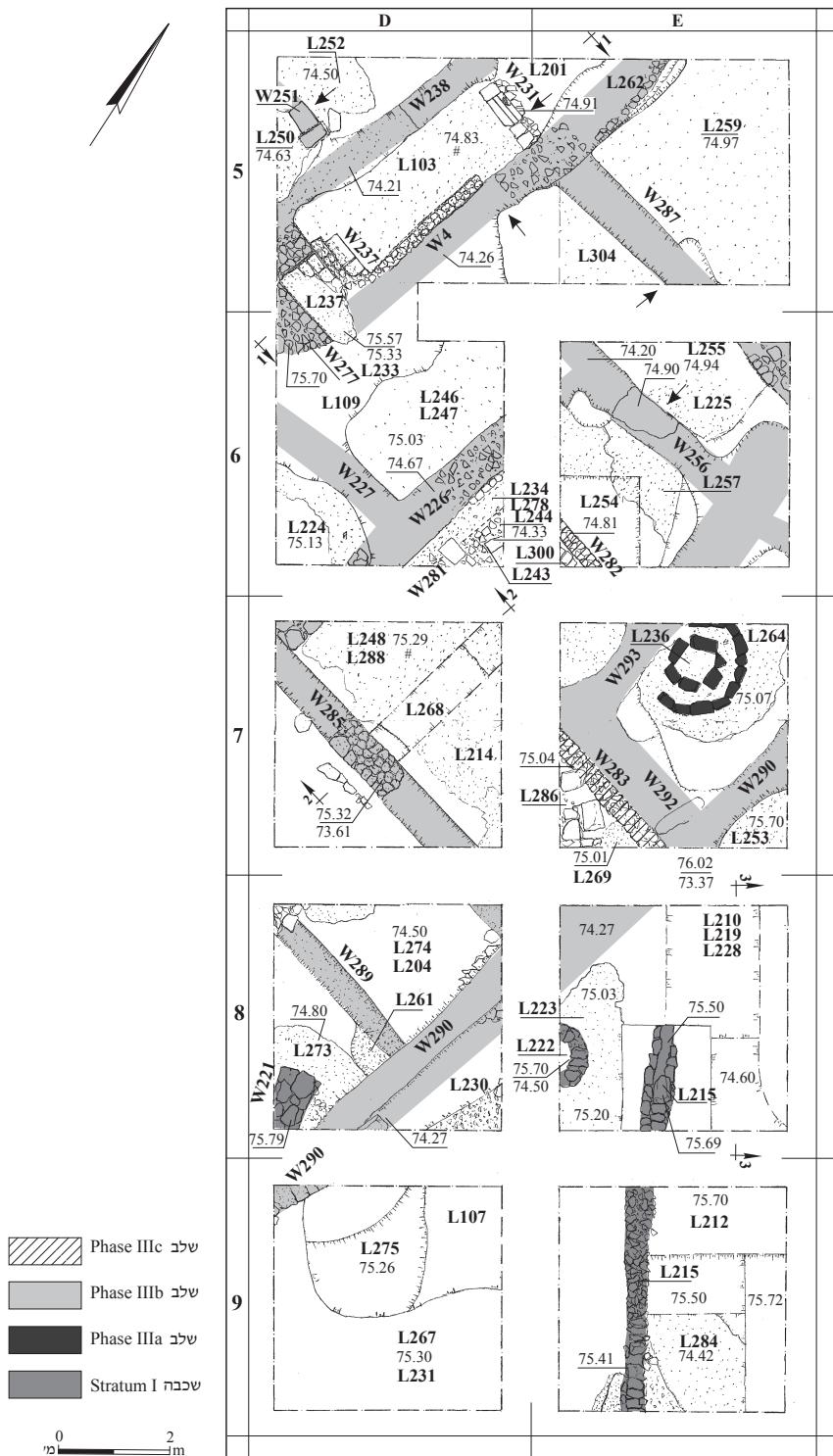
שלב III. לשלב זה שייך מבנה שנבנה על שלוש מדרגות (תכנית 2). לרוב, נחשפו רק יסודות הקיימות או תעלות השוד שנוטרו לאחר עקירת אבני הקירות.

האסלאמית הקדומה (IV, III), אחת לתקופה הממלוכית (II) ואחת לתקופה העות'מאנית (I). החפירה הגיעה לעומק של 5.8 מ' מתחת לפני השטח. היא נפסקה בעומק זה מטעמי בטיחות מבלי שנחשפו שלב הבניה הראשון של העיר והחול הטבעי שלה.

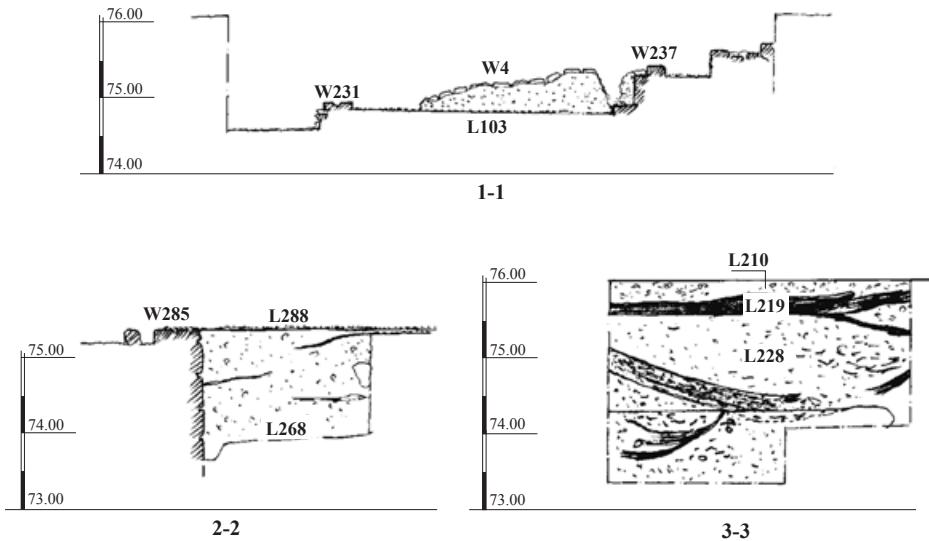
החפירה

שכבה IV
בריבוע E8 נחשף מילוי קרקע בצבע חום בהיר (L228), ובו שרידי כלי חרס, כלי אבן וכוכית המתוארכים מהמחצית השנייה של המאה ה-13 – המאה ה-14 לספ"ה (איורים 20–21; לממצא הזוכחת, ר' Katsnelson, this volume). הקשר בין המילוי לבין השרידים האדריכליים (ר' להלן) אינו ברור. כל שניתן לומר הוא שהמילוי קדם להקמת המבנים, וכי הממצא המאוחר בו, המתוארך למאה ה-14 לספ"ג, מצביע על התאריך הקדום ביותר האפשרי להקמת המבנים בשכבה III.

שכבה III
מעל המילוי בлокס 228 משכבה IV נחשפו בכל שטח החפירה שרידים משכבה III. בשכבה זו הובחנו שלושה שלבים אדריכליים (תכנית 2).

תכנית 2. ריבועים 9-E-D, תכנית וחתכים (בעמוד הבא).

תכנית 2. (המשך).

איור 3. יסוד קיר 281, מבט למערב.

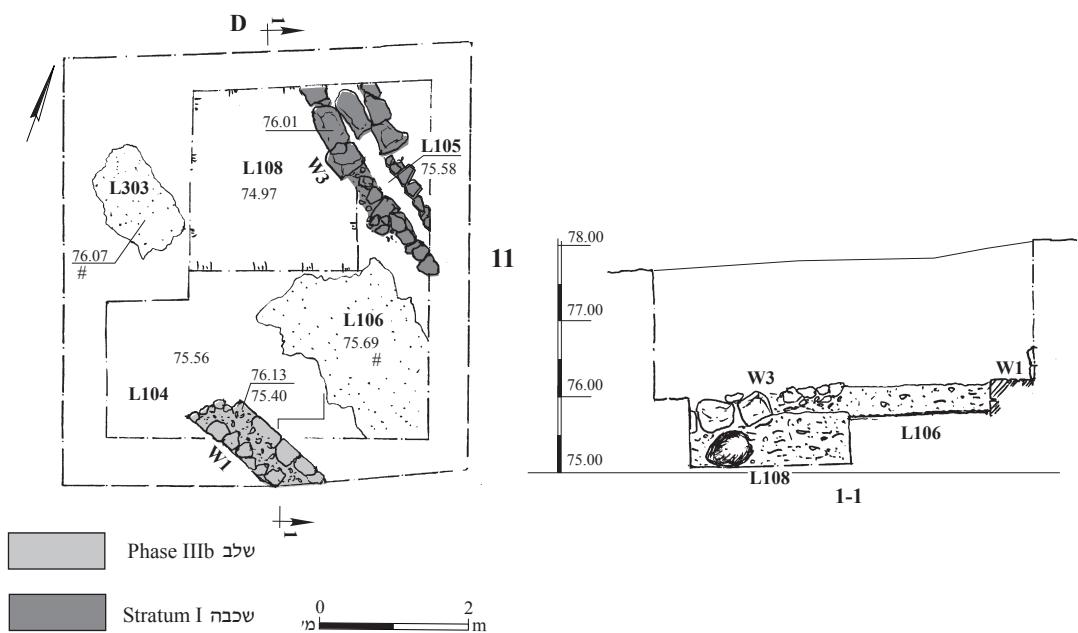
290 מטר זהה. רצפת החצר עשויה מקירע מהודקת, מעורבת באבנים קטנות, שבבי סיד, שבבי פחם, שרבי כליל חרס ועצמות בעלי חיים. בחצר נחשף בור רדוד (L275), שהכיל עפר, שרבי כליל חרס ועצמות בעלי חיים. בחצר שנערכ ברצפת החצר לעומק 3.7 מ' התגלו שני מפלסים מעל המילוי בלוקס 228 (ר' לעיל, שכבה IV; תכנית 2: חתך 3-3; איור 4). במפלס העליון (L210) נחשף מילוי של קרקע בצבע חום כהה, מעורב בשברי כליל חרס, ובמפלס התחתון (L219) נחשפה שכבה של אדמה שחורה

חוואי תעלות השוד סייע בשחזרו קירות המבנה. המדרגות נתחמו בשלושה קירות שנבנו בכיוון כללי צפון-דרום ובהפרש גבהים של כ-0.5 מ' זה מזה כדי לאפשר בנייה על מדרון הגבעה: קיר 290 (ריבועים E7-E8-9, E10; 1 מ' רוחב, 6 מ' אורך), קיר 4 (ריבועים D5-E5; 0.8 מ' רוחב, 10 מ' אורך) וקיר 238 (ריבוע D5; 0.6 מ' רוחב, 5.5 מ' אורך).

על המדרגה העליונה (ריבועים D8-E9, E11, E12; ריבועים D5-E5; 0.6 מ' רוחב, 5.5 מ' אורך), היגשת לקיר

איור 4. חתך מתחת לרצפת החדר (L223), מבט לצפון-מזרחה.

תכנית 3. ריבוע D11, תכנית וחתך.

(L106) וקטע מקיר (W1) שהשתמר לגובה שני מטרים (תכנית 3). רצפות הטיח (ס"מ עובי) נדבכים על שכבה של קרקע בצבע חום בהיר מעורבת בחרסים (L108). הפן החיצוני של הקיר בניוי מאבני גוויל בגודל (0.4 × 0.3 מ'), וליבת הקיר בנייה

מעורבת בחרסים (0.5 מ' עובי). חפירת החתך הופסקה מטעמי בטיחות; שכבת החול הטבעי לא נחשפה. במרחק של כ-10 מ' מדרום-מזרחה לחצ'ר, ברכיבו, התגלו קטועים של שתי רצפות טיח (L303, D11,

לגובה של 0.23 מ' מעל רצפת המסדרון. הוא נבנה מיציקה של 256 טיט אפור, מעורב באבני דבש. קיר 256 בננה בתחום תעלת יסוד (כ-7 מ' עומק) מיציקה של טיט אפור מעורב בשכבי פחם ומאבני גיר במגוון גדלים. במרכזו הקיר השתמר קטע עשוי מיציקה של חומר מליטה אפור (כ-3 מ' אורך); יתכן כי שימש סף כניסה (איור 5). לפי תווואי תעלות השוד של המסדרון אפשר לשחזר שלושה פתחים שהוליכו לחדרים שנבנו מדרום לו, ממערב ומצפון. מדרום למסדרון נבנה כנראה החדר המרכזי במבנה, התוחם בקירות 226, 290, 256 ו-285; מתחורו ורבעו החדר (W285) היא הטובה ביותר; יתכן שיש לשחזר את יתר קירות המבנה על פי שיטת הבניה שלו. מצפון לפן הפנימי של הקיר נעשה חתך (עד 1.7 מ' עומק) מבלי שנח Nash בסיס הקיר. הפן הפנימי של הקיר בנוי מאבני גזית (0.5×0.3 מ') שהונחו על צדן הצר. בין הנרכבים הונחה שכבה של חומר מליטה מאבני דבש וטיט אפור (חכנית 2 : חתך 2-2 ; איור 6). רצפת החדר (L288) עשויה מטיט, והיא ניגשת לקיר 285. מעל הרצפה נחשפה מפולת של אבני קמרון, אפר, חלקי קוורט עז, פחם, חפצי מטבח וחלקי פרוזול מברזל (איורים 27, 28); יתכן שהתקורה הייתה בנוייה כקמרון. בחדר הגדל נבנה חדר קטן יותר שנחתם בקירות 290, 292, 293 ; רצפתו (L264) עשויה טיט. תווואי הקירות אוther על סמך תעלות היסוד (4.5 × 3.0 מ', 1.0–0.8 מ' רוחב). מדרום לחדר הגדל נבנו חדר

מאבנים קטנות מעורבות בחומר מליטה אפור. חלק מאבני הקיר נעקרו בעבר ממקוםן. בחפירה לא התברר הקשר הסטרטיגרפי בין הרצפות שנחשפו ברים 9–8 ו-106 לברין רצפות שנחשפו ברים 287 ו-303; יתכן כי רצפות 106 ו-303 הן חלק מהצר נתחמה בקיר 1 מדרום-מערב. עיקר המבנה נחשף על המדרגה האמצעית (רים 4–5 ו-8), התוחמה בקירות 290 ו-226. במבנה היה מסדרון, ומשלוות צדדייו היו מכולולים של חדרים. למסדרון (6.5 מ' אורך, 2 מ' רוחב) רצפה עשויה מטיט (L304, L225) הנגשtha לקירות 287 ו-256. קיר 287 השתמר בחלקו

איור 5. סף הכניסה לחדר המרכזי, מבט למערב.

איור 6. קיר 285, מבט לצפון-מזרחה.

איור 7. חדר 247, מבט לדרום.

איור 8. חדר 103, מבט לדרום.

1–1). האצטבה בקיר הדרומי השתמרה טוב מאוד (0.75 מ' גובה, 0.57 מ' רוחב, כ-0.2 מ' עומק; איור 9). מתחתית האצטבה, לאורך הרצפה, הותקן דרגש אבן (כ-0.2 מ' גובה), שאפשר גישה נוחה לאצטבה. בחדר 103 השתמרה אצטבה מטוייה ששימשה כנראה לאחסון.

במדרגה הנמוכה שמערבית לקיר 238 נתגלו חלקים משני חדרים (L250; L252; ריבוע D5) שרცפתם עשויה טיט. בין שני החדרים הפריד קיר המזרחי (W4) ובקיר הדרומי (W277) הותקנו אצטבות בנויות אבן ומטוייהות (תכנית 2: חתך

2.5 מ' רוחב, 6.5 מ' אורך), שנחישף בחלקו, והוא תחום בקירות 285, 289 ו–290, וחדר 273, שנתחם בקירות 290 ו–289 ורצפתו עשויה טיט. ממערב לחדר הגדל נבנו עוד שני חדרים: חדר בקירות 226, 227, 228 ו–256 רצפתו עשויה טיט (איור 7); חדר 224 הצמוד לו, נחישף בחלקו — הוא נתחם בקירות 226 ו–227 ורצפתו עשויה טיט אפור. מצפון למסדרון נחישף חדר 4 (L259) התוחם בקירות 4 ו–287. מממערב לקיר 4 נבנה חדר מלכני (L103; 5.0 × 1.8 מ') שהשתמר טוב למדי. מתחת הכניסה לחדר נקבע בחלקו הצפוני (W231), שם נקבע סף (0.36 × 0.54 מ') עשוי משיש בשימוש שני, ובו פותה ששימשה בסיס לציר הדלת (איור 8). נראה כי בחדר היה פתח נוסף בקיר 4 (מסומן בחץ בתכנית 2) שאפשר כניסה מהמסדרון אל החדר. רק תשתיית הרצפה של החדר השתמרה. התשתיית עשויה מאבני שדה קטנות 0.15 × 0.10 מ'), מעורבות בשברי חרסים. על התשתיית נחישפה מפולת של אבני גזית וГОול ב מגוון גדלים, וביניהן נtagלה בסיס עמוד עשוי אבן גיר. חלקו התיכון של בסיס העמוד מרובע (0.45 × 0.45 מ') וחילקו העליון עגול (0.35 מ' קוטר). בסיס העמוד מלמד כי חלק מתקנות המבנה נתמכו בעמודים. בקיר המזרחי (W4) ובקיר הדרומי (W277) הותקנו אצטבות בנויות אבן ומטוייהות (תכנית 2: חתך

נראה כי הקירות נבנו מאבני גזית, ויתכן כי חלק מהקירות נתמכו בעמודים. בסוף זמנה של שכבה זו נהרס המבנה, כפי שמלמדות מפולות האבנים שנמצאו על רצפות חדרים 103 ו-288 ושידים מפוחמים של דלת עץ (L248).

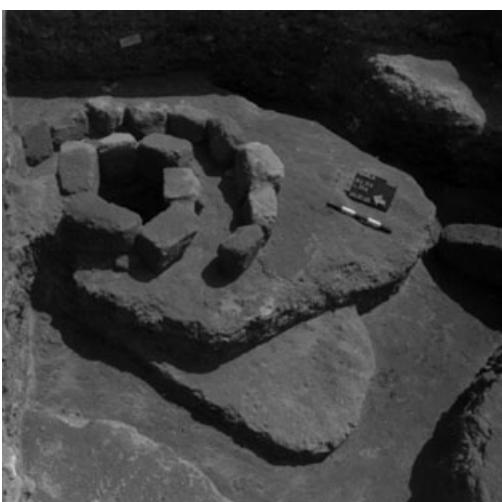
שלב IIIa. עדות לשימוש משני באחד מחדרי המבנה שכבה IIIb החגלה בריבוע E7. בשלב זה, לאחר שהמבנה ננטש וקירות 293 פורק, הצבירה על הרצפה (L264) שכבה דקה של עפר (כ-2 ס"מ) ומעליה נבנה מתקן עגול (L236) מאבני גזית בשימוש משני (0.4 × 0.4 × 0.5 מ' ; אירור 11). המתקן בנוי משני מעגלי אבניים, זה בתווך זה 1.9 מ' קוטר הגדל, 1 מ' קוטר הקטן), ומעליהם אפשר היה להבחין בשידרי טיה לבן. לא ברור لماذا שימש המתקן.

שכבה II

שכבה זו החגלה בכל שטחי החפירה. בשלב זה נשדרו אבני קירות המבנים של שכבות IV ו-III. הקירות והיסודות התת-קרקעיים פורקו, ככל הנראה לשימוש חוץ. לצורך פירוק הקירות נחפרו תעלות רחבות ונשפכו ערמות עפר ומערומי אבניים על השידים משכבות IV ו-III. במצבם הנוכחי כליל חרס מהתקופה הממלוכית (אירור 25).

שכבה I

שידרי השכבה נתגלו רק בחלק הדרומי של החפירה (ריבועים E/8–9, D8 ; תכניות 2, 3 ; L105, L215)

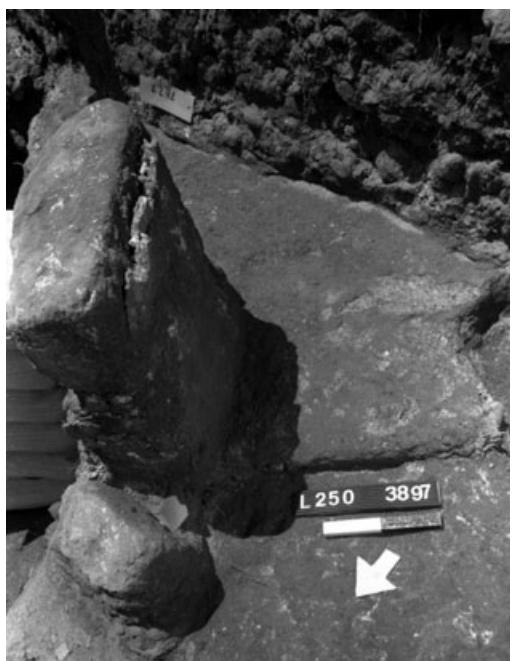
איור 11. מתקן עגול (L236), מבט לדרום.

0.2 מ'). בקירות נתגללה פתח (כ-0.5 מ' רוחב), שמןו השתמרה אומנה מטויחת (כ-0.6 מ' גובה ; אירור 10). צמוד לאומנה נחשף יסוד של סף העשווי מיציקה של חומר מליטה אפור.

נראה כי המבנה משלב IIIb נבנה כיחידת אחת על תכנית שתוכננה מראש. תחילתה, פולס השטח באמצעות שלושה קירות. קירות המבנה נבנו בציר צפון–דרום ומזרח–מערב, והכניות תלודרים מוקמו לרוב בציר צפון–דרום. בחלק המרכזי של המבנה היו חדר מרובע וסביבו חדרים. חדרי המבנה רוצפו בשכבה דקה של טיט על בסיס סיד.

איור 9. האצטבה בקירות 277, מבט לדרום-מערב.

איור 10. אומנה מטויחת, מבט לדרום-מזרח.

של המאה ה-ח' – המאה ה-י' לסה"נ – אלה מפורטים בטבלות המפרט. במצא צלבי יבוא מצרים, מאיראן ומצרים. חשיבותו של המכלול במגוון הכלים הרחיב שהתגלה בו ובכובדיה של כלים מהתקופה הפטית.² הכלים שהתגלו בלוקוס זה הם דוגמה לכלים שהיו בשימוש תושבי העיר רמלה בתקופה העבאסיית, אז הייתה בירת המחוון.

קערות מזוגגות (איור 13:1–7). — הקערות עשויה לרוב מחרס צלב מתיפוס Common Lead Glazed Ware, ולහן שפה הנוטה כלפי חוץ. כלים מתיפוס זה מתוארכים למאות ה-ט'–ה-י' לסה"נ. קערה מס' 1 מעוטרת בזיגוג של משיחות צבע. לקערה זו מקביליה מרמללה, ויתכן שהיא מחקה כלי יבוא מסופוטמייה. לקערה מס' 2 דופן כמעט ישירה ושפה נוטה כלפי חוץ. לקערות מס' 3, 4, 5 שפה הנוטה כלפי חוץ. לקערת 5 זיגוג צהוב אטום. לקערות מס' 6, 7 בסיס שטוח ושפה אופקית. הן מעוטרות בזיגוג אטום בצדע מלמדת על כך שהן כלילו. איקות הזיגוג של הקערות מלמדת את הכלים יבואו. קערות מתיפוס זה נפוצות באיראן בתקופה האסלאמית הקדומה, למשל בסירגיאן (Sirjān), במכלול המתוארך למחצית השנייה של המאה ה-י' – המאה ה-י'–ה-י' לסה"נ, ובבסוסה (Susiane) בשכבות המתוארכות למאות ה-ט'–ה-י' לסה"נ.

קערת פורצלן (איור 13:8). — הקערה עשויה פורצלן לבן, וליה דופן שטוחה. הקערה שייכת לטיפוס Ting Ware, שיובא מסין. כמוותה נמצאו בפוסטאט (קהיר העתקה) שבמצרים במכלולים המתוארכים למאות ה-ט'–ה-י' לסה"נ.

קערות לא-מזוגגות (איור 14:1–3). — הקערות הלא-מזוגגות עשויות בחלקן מהרס בגונו צלחב, ובחלקן בגונו חום; מקבילות להן נמצאו בחפירות ברמלה. קערה מס' 1 קטנה, בסיסה שטוח, הגוף ישר והשפה בולטה כלפי חוץ. לקערת מס' 2 שפה הנוטה בזווית חדה כלפי פנים. קערה מס' 3 גדולה, ושפתה מתעגלת כלפי פנים.

ספל (איור 14:4). — הכלוי אופייני למכלולים מהתקופה העבאסית במישור החוף, ונפוץ ברמלה.

קדורות (איור 14:5–7). — קדרה מס' 5 עשויה חרס צלבב, ומזוגגת; היא שימשה סירليلיה.

איור 12. תעלת ניקוז, מבט לדורות-מורთ.

דורות-מורת – צפון-מערב – התעללה השתמרה רק בלוקוס 105, והוא עשויה משכבה של אבני נחל קתנות מעורבות בהרים. לתעללה חתך בצורת אות ח'ית הפוכה ($0.2 \text{ מ}' \times 0.15 \text{ מ}'$). דפנות התעללה עשויה אבני גוויל ($0.30 \text{ מ}'$), ללא חומר מליטה ביןיהן. התעללה מקורה באבני שדה מהוקצעות בגדרים אחדים ($0.15 \text{ m} \times 0.25 \times 0.40 \text{ m}$). לאחר שתשתית התעללה נחשפה רק בקטע אחד, אי אפשר לחשב את אחוז השיפוע הזורמה בתעללה, אך נראה כי הוא היה בכיוון כללי מזרחה-מערבה שהוא גם השיפוע של שטח החפירה. לתעללה לא הייתה רצפה והדרפנות לא טויחו, ולכן לא ניתן לומר שהיא שימשה לניקוז מי. ביבוב אשר חלקם נספגו בתחוםה.

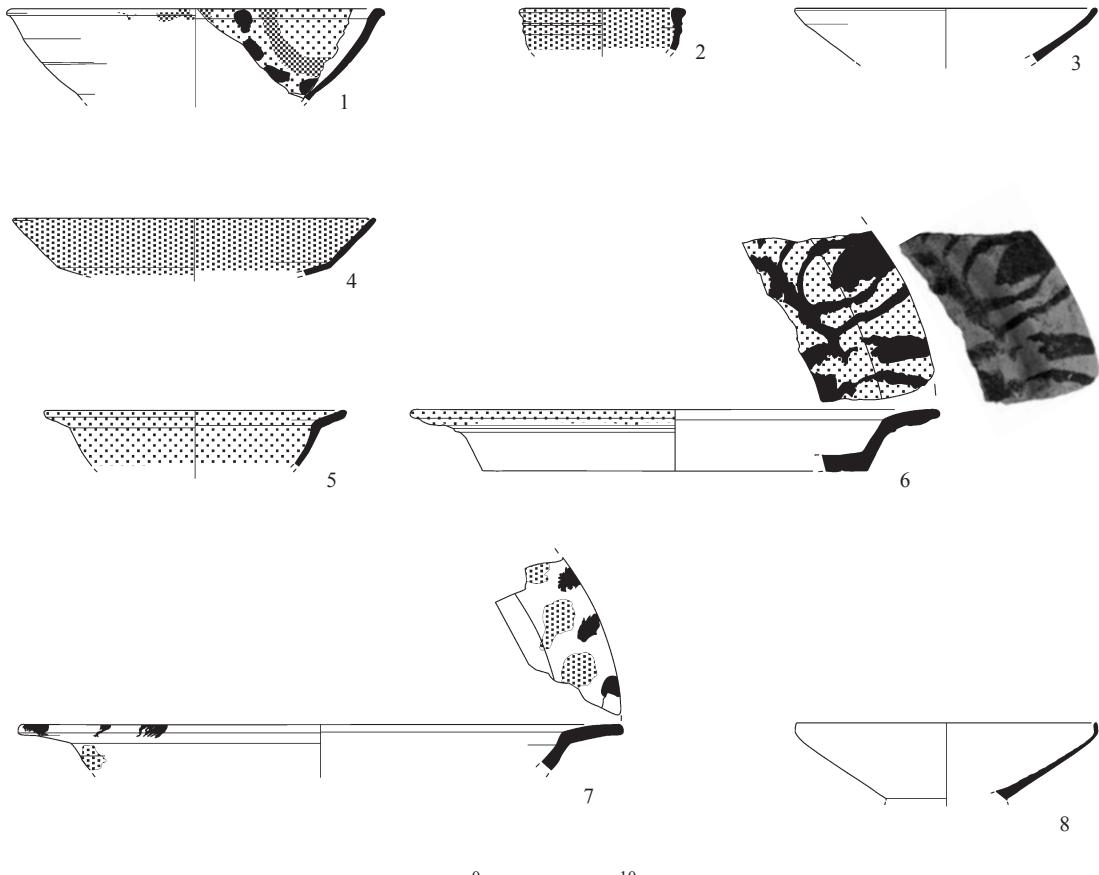
בריבוע E8 התגללה מתקן תת-קרקעי עגול (L222; 1 מ' قطر), הבוני מיצקת טיט אפור ואבני שדה ($0.20 \times 0.15 \text{ m}$); ייתכן שהמתקן שימש בור ספיגה. בריבוע D8 נחפר קטע של קיר (W221) שכיוונו צפון-דרום–דרום ($1 \text{ מ}' \times 0.8 \text{ מ}'$ רוחב). הקיר בנוי דבש וטיט בצדע אפור.

בחפירה לא נחשפו מבנים הקשורים למתקנים שהתגלו בשכבה I; ייתכן שהשרידים משכבה זו נפגו מיסודות המבנה המודרני שהיה בשטח עד תחילת החפירות.

המצאים

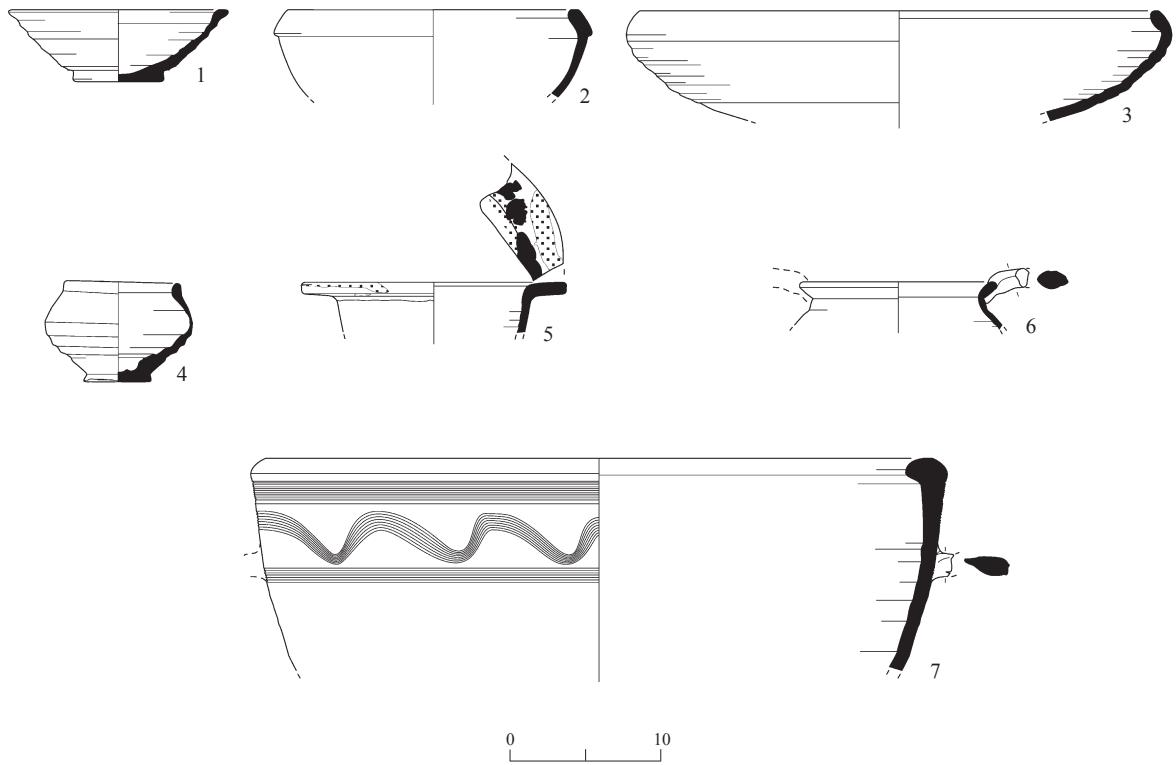
כלי החרס והאבן

שכבה IV (локוס 228). — נtagלה מכלול כלים יהודי ועריר, ובו כלים חרס, אבן וצלמיות חרס. לרוב הממצאים מקבילות ממכלולים המתוארכים למחצית השנייה של המאה ה-י' – המאה ה-י'–ה-י' לסה"נ.

איור 13. כלי חרס משכבה IV, לוקוס 228: קערות מזוגגות וקערת פורצלן.

מספר	הכלי	מספר סל	תיאור	הקבילות
1	קערת מזוגגת	4264/9	חרס צלחת; זיגוג לבן ועיטור בזיגוג של פסים בירוק ונקודות בחום מפנים, התוצאות של זיגוג יוק-צ'הוב מבוחן	de Vaux and Stéve 1950: Pl. A: 2-5 Avissar 1996:75-78, Fig. XIII.2., Glazed Bowls Type 2 Cytryn-Silverman 2010:110-111, Pls. 9.5:19; 9.9:12
2	קערת מזוגגת	4395/13	חרס צלחת; זיגוג כחול מפנים ומחוץ	Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.17:4
3	קערת מזוגגת	4395/9	חרס צלחת; זיגוג לבן אטום מפנים ומחוץ, אויל חיקוי לקערת פורצלן	
4	קערת מזוגגת	4370/2	חרס צלחת; זיגוג צהוב מפנים ומחוץ, עיטור במשיחות מכחול בירוק	אבישר תשס"ו: איור 1:5 Whitcomb 1989:176: e, f, k, l Stacey 2004: Fig. 5.19.10
5	קערת מזוגגת	4395/7	חרס צלחת; זיגוג צהוב אטום מפנים ומחוץ	Kletter 2005: Fig. 12:5
6	קערת מזוגגת	4430/10	חרס צלחת; זיגוג כחול על השפה מפנים ומחוץ, עיטור במשיחות מכחול בכבע חום	Fehéravri 1973: Nos. 6b:5, 6; 24:1-4 Kervran 1977: Figs. 41:6; 43:6; 46:8 Morgan and Leatherby 1987: Figs. 9:5, 6; 19:4; 20
7	קערת מזוגגת	4329/5	חרס צלחת; זיגוג לבן אטום מפנים ומחוץ, עיטור בנטיפות בכחול ובחום	Morgan and Leatherby 1987: Figs. 9:5, 6; 19:4
8	קערת פורצלן	4375	פורצלן לבן, חסר פיגמנטים	Scanlon 1970: Pl. VIIId

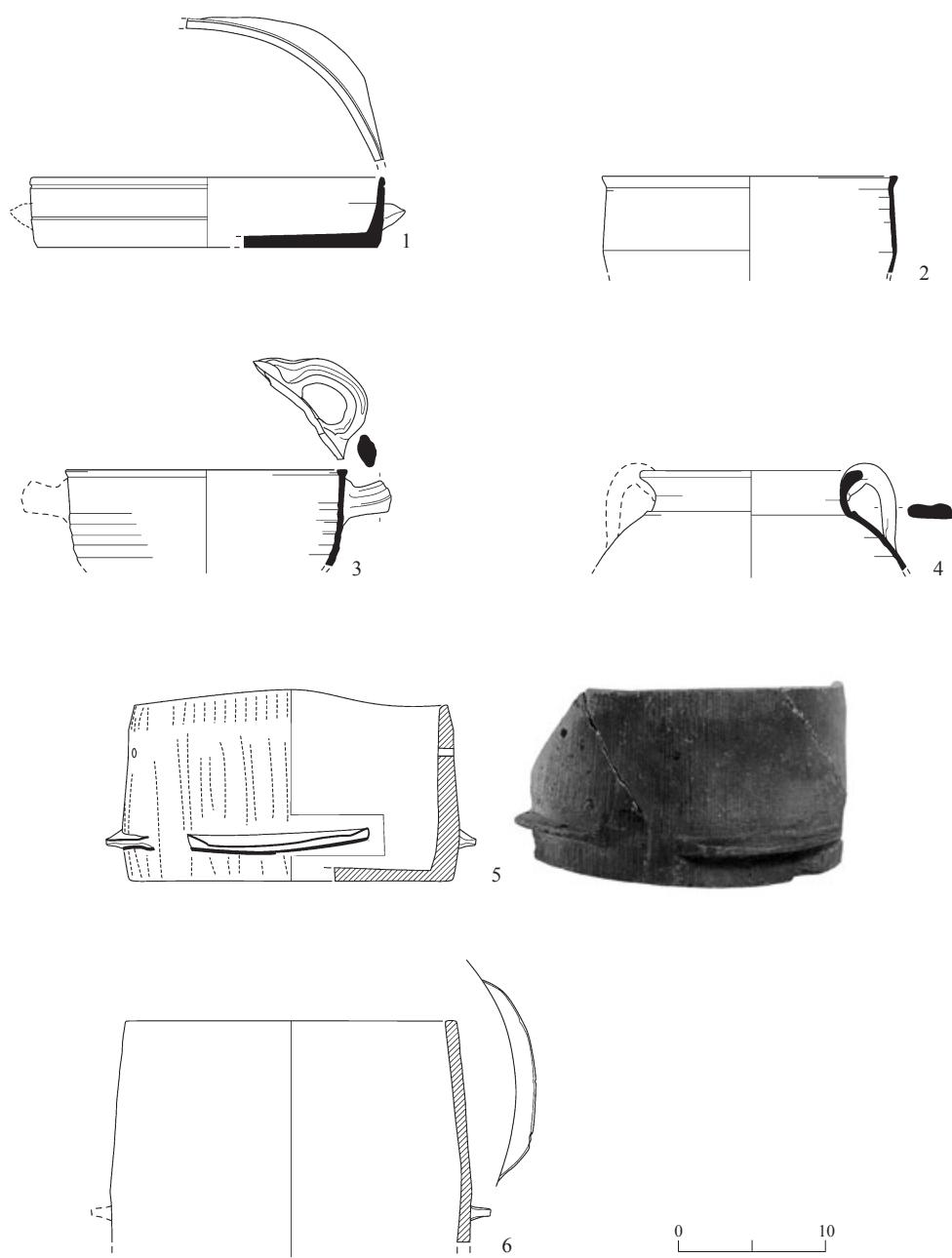

אייר 14. כלי חרס משכבה IV, לוקוס 228: קערות לא-مزוגגות, ספל וקדרות.

מספר	הכלי	מס' סל	תיאור	הקבלה
1	קערה לא-مزוגגת	4325	חרס חום בהיר; בגוף הכליל בעוות אוור	Kletter 2005: Fig. 14:1, 7 Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.15:7
2	קערה לא-مزוגגת	4395/1	חרס צלחב; מריחה של סיד לבן מפנים	שיאון תשס"ד: אייר 7 Kletter 2005: Fig. 15:4 Cytryn-Silverman 2010: Pls. 9.3:6–9; 9.11:15
3	קערה לא-مزוגגת	4449/1	חרס צלחב; מריחה של סיד לבן מפנים	ר' מס' 2
4	ספל	4390	חרס צלחב	שיאון תשס"ד: אייר 14 אבישר תשס"ח: אייר 2:9 Kletter 2005: Fig. 17:4, 5 Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.24:11
5	קדרה	4260/15	חרס צלחב; זיגוג צהוב מפנים, עיטור במשיחות מכחול בירוק וגנטיפות בחום מבחרץ	de Vaux and Stéve 1950: Pl. A:3 Kletter 2005: Fig. 12:4 Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.32:17
6	קדרה	4223/12	חרס חום/כתום, ציפוי טובה, ליבת אפורה	Kletter 2005: Fig. 15:8, 9
7	קדרה	4329	חרס חום, מעט חסמים לבנים; עיטור בסירוק מהווים	אבישר תשס"ו: אייר 4:10 Kletter 2005: Fig. 13:2–4 Cytryn-Silverman 2010:99, Ware I, Pls. 9.3:1; 9.8:3; 9.9:2, 13; 9.23:1

כלי בישול (איור 15). — כלי מס' 1 הוא מחבת שלה בסיס שטוח וידית מדרף. כלים מס' 2, 3, 4 הם קדרות בישול האופייניות לתקופה העباسית; מקבילה לכלים אלו נמצאה ברמלה. סיר בישול מס' 4 סגור. הוא אופייני לתקופה האסלאמית הקדומה ונפוץ ברמלה. סיר זה מחקה ככל הנראה הקדומה.

טייפוס זה נפוץ ברמלה. קדרה מס' 6 דומה לסיר בישול, אך עשויה מחרס חום. כלי מטיפוס דומה נמצא ברמלה. קדרה מס' 7 גדולה, שפתה מעובה ומעוטרת בסירוק. טיפוס זה נפוץ מאוד מלבן התקופה הביזנטית, בעיקר במכלולים מהתקופה האסלאמית הקדומה.

איור 15. כלי החרס והאבן משכבה VII, לוקוס 228: כלי בישול.

► איור 15

מס' הכלי	מס' סל	תיאור	הקבילות
1	4324/1	חרס שחור דמוי אבן, מעט גריסים לבנים	מחבת
2	4252/15	חרס אפור, מעט גריסים לבנים	קדרת בישול
3	4513/9	חרס חום-אדמדם, מעט גрисים לבנים	קדרת בישול
4	4339/3	חרס חום-אדמדם, מעט גריסים לבנים	סיר בישול
5	4261	אבן סטיאטיט	סיר בישול
6	4226/228	אבן סטיאטיט, חריות אנטיקות	סיר בישול

פכים (איור 17:1–9). — לרוב נעשו הפקים מחרס צלחב, והם נפוצים ברملיה ובסביבתה. כלים 1–3 מעוטרים בהוריטה של דגמים גאומטריים. פק מס' 5 הוא כלי זעיר, ולפק מס' 9 מסנתת בסיס צווארו.

קדרות (איור 17:10, 11). — לקדרות שפה נוטה כלפי חוץ. kali מס' 10 מעוטר בחוריות של דגמים גאומטריים, ויש לו מקבילות בקיסריה ובאבו ע'וש. kali מס' 11 מעוטר בחיתוכים של דגמים גאומטריים דמיי "חלונות", שנעשו בכליל חד על גוף הכליל. לא נמצא מקבילה לכליל מטיפוס זה.

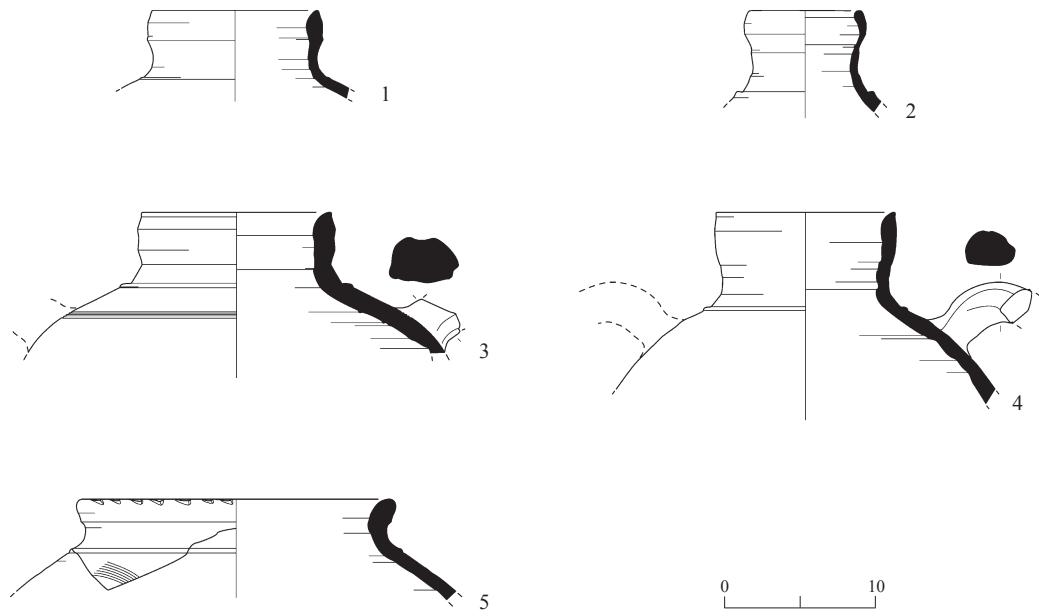
פכיות ("רימון יד") (איור 18:1). — לכליל גוף כדורי, צוואר קצר וזקוף ושפה מתעגלת כלפי חוץ. כלים דומים נמצא במלולים קרמיים ברملיה ובטרייה.

צפחות (איור 18:2, 3). — צפחת מס' 2 עשויה חרס צלחב, ולה פיה פשוטה. צפחת מס' 3 עשויה חרס צלחב, ולה שני רכסים על השפה. צפחות מטיפוס זה נמצא ברملיה.

ידיות מעוטרות (איור 18:4, 5). — הידיות היו שייכות ככל הנראה לנקנים ששימשו כלי שולחן. הידיות עוטרו בעיטורים פלסטיים מוצמדים (barbotine), חתוכים ומוטבעים. נמצא שני טיפוסי ידיות: לטיפוס אחד (מס' 4) שני גדים ממעוטרים

את סירי הבישול העשויים אבן סטיאטיט (ר' להלן), ונראה כי אינם מקומיים. סירי בישול מס' 5 ו-6 עשויים מאבן סטיאטיט. יש להם יירות מדור, והם מעוטרים בחוריות אנטיקות. טיפוס דומה של כלים, מעוטר בדגמים גאומטריים, נמצא ברملיה בשכבה המתוארת למחצית השנייה של המאה הח' – המאה הט' לסנה". בחפירה נתגלה גם מכתה סרוק (לא צויר); מקבילות לו נמצאו ברملיה Cytryn-Silverman (שיואן תשס"ד : איור 14 ; 2010: Photos 9.10, 9.11).

קנקנים (איור 16). — נמצא שלושה טיפוסים של קנקנים ופעורו. לטיפוס אחד שייך kali מס' 1. זהו קנקן מהרס חום-כתום שצוארו גבוה ובבסיסו רכס. קנקנים דומים מופיעים ברמליה ובחי'ירבת Magness, ונראה כי מקורם באזורי ירושלים (Dirazan, 1993:227–229, Storage Jars Form 6B). לטיפוס השני שייך קנקן מס' 2, שלו צוואר נפוח בחלקו העליון; מקבילות לו נמצא ברמליה ובחי'ירבת Dirazan. kali מס' 3, 4 הם מטיפוס שלישי – קנקני שק – ששפטם ישרה ובבסיס צווארם יש רכס. טיפוס זה נפוץ ברמליה ובאזור ירושלים (Magness, 1993:227–229, Storage Jars Form 5B). kali מס' 5 הוא פערור ששפטו מעוטרת בטביעות ונוטה לחוץ; צוואר הכליל סרוק ובעל רכס. לטיפוס זה מקבילות מרמליה.

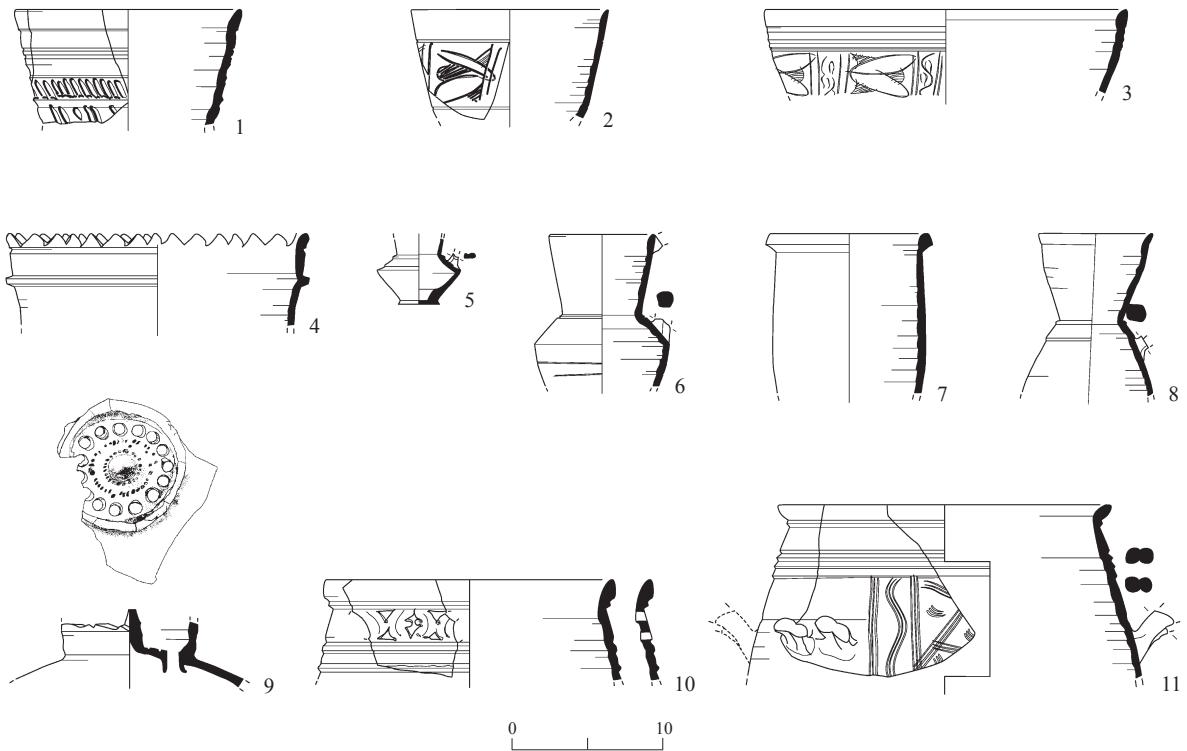
איור 16. כלי החרסesch IV, לוקוס 228: קנקנים ופערור.

מספר	הכלי	מס' סל	תיאור	הקלוטות
1	קנקן	4367/4	חרס חום-כתום, צריפה טובה, מעט גריסים לבנים קטנים	שיואן תשס"ד: אייר 11:3, 35–32; תשס"ה: אייר 11:3:4 אבירש תשס"ח: אייר 11:3:4 Kletter 2005: Fig. 19:7, 8 Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.2:7
2	קנקן	4513/14	חרס חום כהה, מעט גריסים לבנים קטנים; מರיחות טין על הצלואר וסירוק עדין	שיואן תשס"ד: אייר 11:40, 22, 21:8 אבירש תשס"ו: אייר 11:40 Kletter 2005: Fig. 19:9 Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.2:2
3	קנקן שק	4342/3	חרס חום בהיר, מעט גריסים לבנים קטנים; עיטור בסירוק על הכתף	Magness 1993:227–229, Storage Jars Form 5B Kletter 2005: Fig. 19:12 Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.2:5
4	קנקן שק	4342/2	חרס חום בהיר, מעט גריסים לבנים קטנים, צריפה טובה	Kletter 2005: Fig. 19:12 Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.1:10
5	פערור	4280/10	חרס חום בהיר, מעט גריסים לבנים קטנים, צריפה טובה	שיואן תשס"ד: אייר 11:31 Kletter 2005: Fig. 19:1 Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.22:6

כלי אנטיליה (איור 18:7).—הכלי דמו גליל, ולו מגעט רדודה במרכזו שנועד לקשרתו חבל. לדעת אילון, טיפוס זה של כלי אנטיליה שימש בתקופה האסלאמית הקדומה (Ayalon 2000:223–224, Figs. 3:5, 6 ובח'ירבת דיראן).

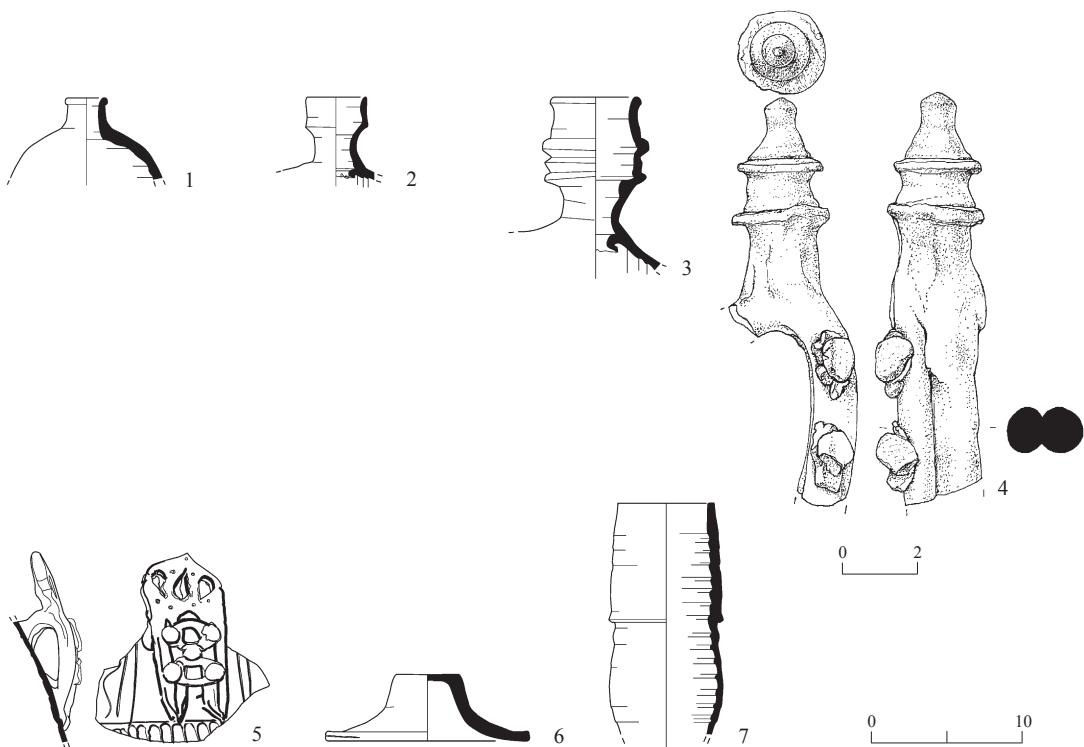
ומודבקים זה זהה. יש לו מקבילות בח'ירבת אל-מג'יד, ברמלה, בקיסריה ובבית שאן. לטיפוס השני (מספר 5) ידית רחבה שעליה הודבקו העיטורים. ידיות מטיפוס זה נמצאו ברמלה ובchia'ירבת דיראן.

מכסה קנקן (איור 18:6).—נמצא מכסה של קנקן שק שלו בסיס עגול וראש כתום. מקבילות לו נמצאו ברמלה.

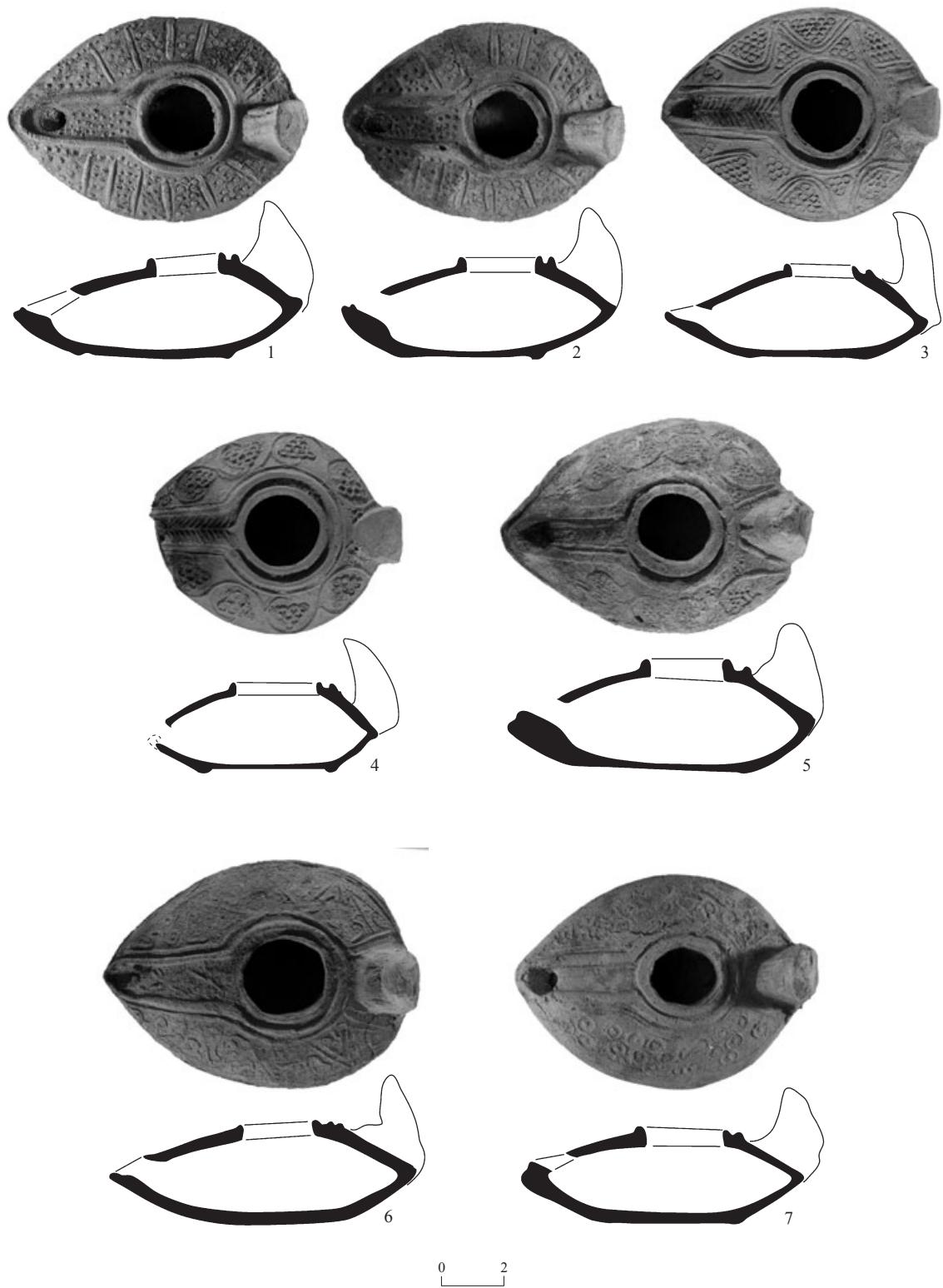
איור 17. כלים החרס משלבה VII, לוקס 228: פכים וקדורות.

מספר	הכלי	מס' סל	תיאור	הקבילות
1	פרק	4252/7	חרס צלחת; עיטור בחורייה	רוזן-איילון ואיתן תש"ל 16: 4 אבישר תשס"ה: אייר Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.27:5
2	פרק	4298/6	חרס צלחת; עיטור בחורייה	שיאון תשס"ד: אייר Scanlon 1974: Figs. 6, 9, Pl. XV:2, 8 Kletter 2005: Fig. 16:5 Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.8:9
3	פרק	4421/3	חרס צלחת; עיטור בחורייה של דגמים גאומטריים	Avissar 1996:120, Fig. XIII.69, Plain Bowls Type 6
4	פרק	4513/16	חרס חום-כתום, מעורב בחציצים לבנים קטנים, צריפה טובה; שפת הכליל חתוכה בכליל חד	Tal and Taxel 2008: Fig. 6.91.16
5	פרק עיר	4409	חרס חום בהיר, ליבת חומרה, צריפה טובה	
6	פרק	4280/1	חרס צלחת	שיאון תשס"ה: 11; 9.24:5 Cytryn-Silverman 2010: Pls. 9.11:6; 9.17:8,
7	פרק	4279/10	חרס צלחת	אבישר תשס"ח: אייר Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.4:2
8	פרק	4260/3	חרס חום בהיר, ליבת חומרה, צריפה טובה	Cytryn-Silverman 2010:104, 106–108, Photo 9.8, Pls. 9.11:1; 9.24:4
9	פרק ולו מסננת	4367/7, 8	חרס צלחת; עיטור בדיקור מעגלי בכליל חד מפנים	שיאון תשס"ד: אייר 50: 12 Kletter 2005: Fig. 16:12 Cytryn-Silverman 2010: Pls. 9.2:17; 9.11:8
10	קדורה	4342/5, 6	חרס צלחת; עיטור פלסטי בסכין	de Vaux and Stéve 1950: Pl. C:10 Arnon 1999: Fig. 7:1
11	קדורה	4329/6	חרס צלחת; עיטור בחורייה	

איור 18. כלי חרס משלב IV, לוקס 228: פכיה, צפחת, ידית מוגברת, מכסה וכלי אנטיליה.

מספר	הכלי	מספר סל	תיאור	הקבולות
1	פכיה ("רימון" ד'")	4505	חרס חום כהה, מעט חציצים לבנים	Stacey 2004: Fig. 5.52 Kletter 2005: Fig. 17:2 Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.13:6, 116, Photos 9.22; 9.23; Pls. 9.5:21; 9.12:3; 9.13:6
2	צפחת	4298/11	חרס צלחת	רוזן-איילון ואיתן תש"ל Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.24:7
3	צפחת	4252/3	חרס צלחת	שיואן תשס"ד: אייר 13 , 2 , 1:21 אבו-עוסקה תשס"ח: אייר 13 , 2 , 1:21 Baramki 1944: Fig. 5:10, 13; Pl. XXI:1 Arnon 2008:140–141, Type 521n, 521r Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.24:10
4	ידית קנקן	4260/13	חרס צלחת, עשוי שני גודלים; עיטור פלטטי (barbotine)	שיואן תשס"ד: אייר 4:15 אבישר תשס"ה: אייר 6:9 Baramki 1944: Fig. 16:8 Stacey 2004: Fig. 5.48:2–6 Cytryn-Silverman 2010: Pls. 9.4:18; 9.19:8
5	ידית קנקן	4298/4	חרס חום-כתום, צריפה טובה, מעט חציצים לבנים, עשוי שני גודלים; עיטור פלטטי (barbotine), חריטה ברכי חרב	אבישר תשס"ח: אייר 5:2 Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.1:7
6	מכסה	4367/5	חרס צלחת	Kletter 2005: Fig. 20:5 Cytryn-Silverman 2010: Photos 9.10, 11; Pl. 9.4:21
7	כלי אנטיליה	4271/6	חרס חום-כתום, מעט חציצים לבנים	אבישר תשס"ח: אייר 13:2 Ayalon 2000: Fig. 3:5, 6

איור 19. כלי חרס משכבה IV, לוקוט 228 : נרות.

איור 19 ▶

מספר	מס' סל	תיאור	הקבילות
1	4436	חרס צלחת, עשוי בדפוס; עיטור בפסים אנכיים ובנקודות	Cytryn-Silverman 2010: Pls. 9.1:9; 9.12:1, 2
2	4397	חרס צלחת, עשוי בדפוס; עיטור בפסים אנכיים ובנקודות ר' מס' 1	
3	4433	חרס כתום, עשוי בדפוס; עיטור של אשכולות ענבים	Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.21:2, Photo 9.21
4	4388	חרס כתום, עשוי בדפוס; עיטור של אשכולות ענבים ר' מס' 3	
5	4256	חרס צלחת, עשוי בדפוס; עיטור של אשכולות ענבים Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.13:1	
6	4258	חרס כתום, עשוי בדפוס; עיטור בדגמים גאומטריים אבישר תשס"ו: איור 7 Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.13:2	
7	4435	חרס צלחת, עשוי בדפוס; עיטור בדגמים גאומטריים מעגליים Kletter 2005: Fig. 21:7	

איור 20. שכבה IV, ליקוס 228: כלי זואומורפי (מס' סל 4479).

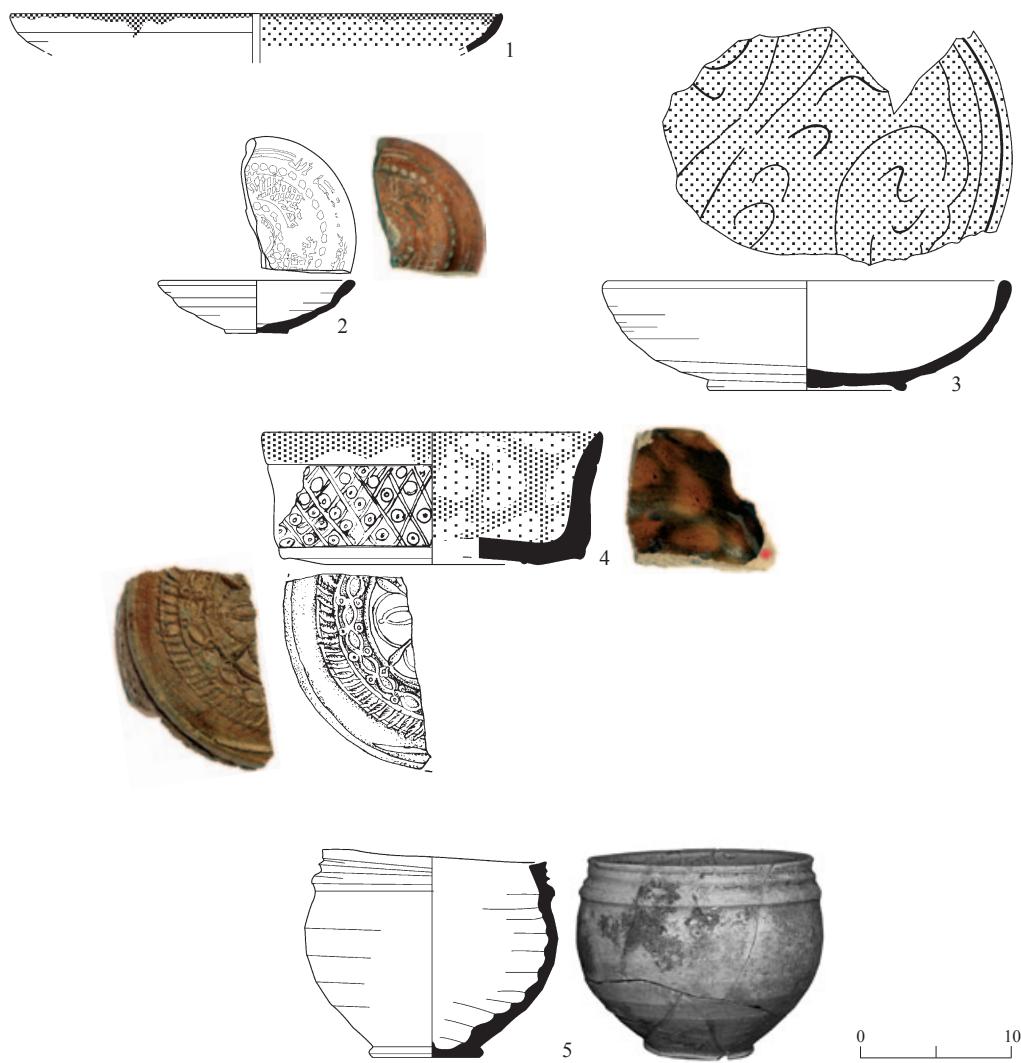
זה נמצאה ברמלה בccoli קרמי המתוארך לתקופה הפטימית. הקערה בה איור 2:21 פשוטה, מטיפוס FBW, מעוטרת מבנים בצביעה של דגמים גאומטריים בלבד. קערה מטיפוס זה נמצאה בח'ירבת אל-מג'יר, והייתה בשימוש ממוצע המאה ה-7 עד המאה ה-11 לס"נ (Magness 1993:166–171). לקערה שבאיור 3:21 בסיס דיסקוס ושפה ישרה. היא מעוטרת בזיגוג אטום, צחוב, ועליה חריטות סגורפיות והחותמות בצלב צחוב. הקערה מטיפוס 1.1.5 על פי החלוקה הטיפולוגית של אבישר ושטרן (Avissar and Stern 2005:16), היא מופיעה במחצית הראשונה של (Fig. 6:1–9), היא מופיעה לסה"נ ונפוצה במאה ה-11 לס"נ. הקערות מטיפוס זה נמצאו ברמלה בccoli קרמי המתוארך לתקופה הפטימית.

נרות (איור 19).— הנרות עשויים בדפוס, ולהם גוף בצורת שקד וידית לשון. הם מתוארכים לתקופה העבאסיית. בכל הנרות פי הנר נמצוא מפוחה, עדות לכך שהם היו בשימוש. נמצאו שלושה סוגנות של עיטור גוף הנר: (1) נרות מעוטרים בפסים אנכיים ובנקודות (איור 1:19, 2) — נרות אלה זהים, ונראה כי יוצרו באותה תקופה; (2) נרות מעוטרים באשכולות ענבים מסוגנים (איור 3:19–5); (3) נרות מעוטרים בדגמים גאומטריים (איור 6:1, 7). הנר שבאיור 19:3 זהה לנר שהתגלתה בשכבה III (איור 1:24) ולנר שנמצא בחפירות מצפון למנסג' הלבן ברמלה (ר' טבלת מפרט). אפשר ללמוד מכך שהנרות יוצרו באותו בית יוצר. הנר באיור 19:5 מעוטר בסגנון זהה, אך ברישול.

כלי זואומורפי (איור 20).— מהכלי השתמרו חלקו האחורי — זוג רגליים אחוריים וגוף הכליל — ופתח להכנסת נזילים. הכליל עשוי מחרס חום, מעורב בחצצים לבנים. הוא מחופף לבן ומעוטר במשיחות צבע לבן וחום-כתום. כלים דומים נמצאו בשכבה III (איור 2:24), וכן בחפירות אחרות ברמלה (רווזן-Kletter 2005: Fig. 22:44; ; ואיתן תש"ל; Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.12:8).

שכבה III

קערות (איור 21).— הקערה שבאיור 1:21 פשוטה, וליה שפה ישרה. היא מוגנת בזיגוג אטום בצלב צחוב ונטיפות בצלב ירוק על השפה. קערה מטיפוס

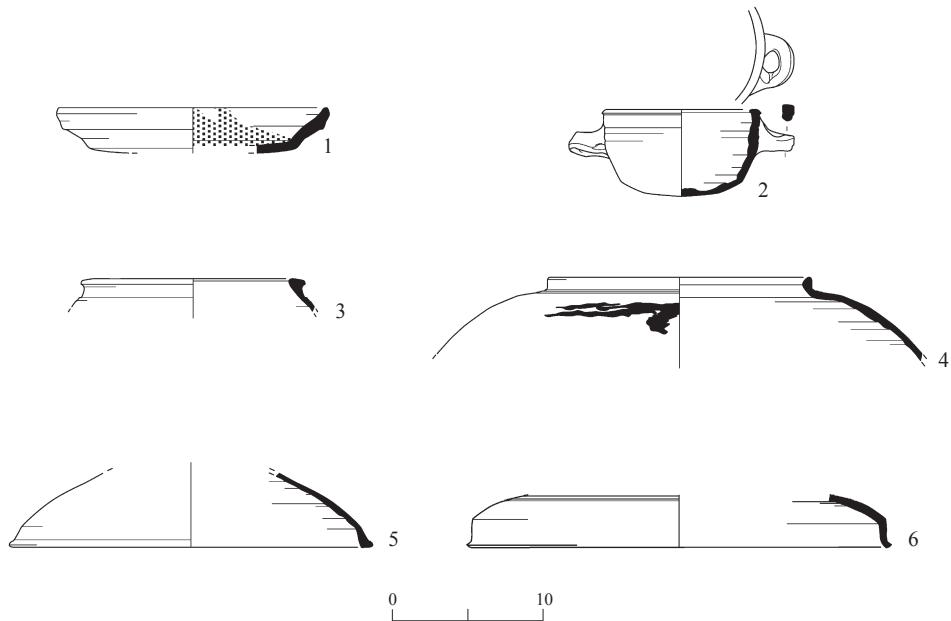

איור 21. כלי החרס משלב III : קערות.

הקבילות	תיאור	локוס	מס' סל	מס'
Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.8:20	חרס חום כהה, חצצים לבנים ; עיטור צהוב, זיגוג אטום, על השפה צבע יrox	253	4404/6	1
Baramki 1944: Fig. 6:8–10	חרס חום-כתום, חצצים לבנים, FBW ; מעוטר בדגמים גאומטריים לבן	269	4532	2
	חרס חום, חצצים לבנים ; זיגוג אטום צהוב, התזוזת בצהוב, חיפוי לבן מהוץ, עיטור בדגם טגרפיטו	231	4337	3
Scanlon 1974: Pl. 19.7	חרס חום בהיר, צריפה טובה, עשוי בדפוס ; עיטור בזיגוג אטום צהוב – חום מפנימית ומשייחות בצבע יrox ; הדופן החיצונית מעוטרת בעיטורים גאומטריים עשויים בדפוס, על הבסיס דפוס של מוטיבים צמחיים, על הדופן והבסיס נזילות של זיגוג יrox	262	4593	4
Kletter 2005: Fig. 14.10	חרס חום בהיר, חצצים לבנים ; מרוק בכליה חד, רכסים על הצוואר	246	4401	5

כלי בישול (איור 22). — מהבת מס' 1 מזוגגת בזיגוג חום בחלקה הפנימי. כלי מתיפורס זה נמצא ברملיה במכלול קרמי המתוארך לתקופה האסלאמית הקדומה. קדרות בישול מס' 2 קטנה; כלי דומה לה נמצא ברملיה במכלול קרמי המתוארך לתקופה האסלאמית הקדומה. לסיר בישול מס' 3 צוואר קצר ושפה שחתכה משולש. טיפוס זה נפוץ לאורך כל התקופה האסלאמית הקדומה (Avissar 1996:132, Fig. XIII.91, Type 4). סיר בישול מס' 4 עגול, חסר צוואר ופתחו זקופה ומעובה לחזין. על גוף הכלי יש מריחות של זיגוג חום. טיפוס זה אופייני לתקופה הפטאטיתית (Avissar 1996:132–133, Fig. XIII.92, Type 5). סירי בישול מטיפוס זה מצויו ברמליה ובטרייה במכלולים המתווארכים לתקופה הפטאטיתית. כל מס' 5 הוא מכסה לקדרות

הקערה שבאיור 4:21 עשויה בדפוס, וללה בסיס שטוח ושפה פשוטה. היא מזוגגת בזיגוג אוטום בצעע צהוב-חום ומעוטרת במשיחות צבע יrox. הדופן החיצונית של הקערה מעוטרת בדגמים גאומטריים, ואילו הדופן הפנימית מעוטרת במוטיבים צמחיים, התוחמים בمعالגים חד-מרוצפים. איקות הכלוי מלמדת על כך שהיא מיובאת, ככל הנראה מצרים. קערה דומה נמצאה בפוסטאט, בבור מים G שהייתה בשימוש מאותה התקופה (Scanlon 1974: Pl. 19.7:74). הט' – הי' לסה"ג (5: שלמה), מעוטרת, וללה זיגוג על השפה. יש לה בסיס שטוח, גוף ממוקך בכליה חד, צוואר בעל שני רכסים ושפה שטוחה; הקערה מעוטרת. קערה מטיפוס זה נמצאה ברמליה במכלול קרמי המתוארך מהמחצית השנייה של המאה הח' עד המאה הי' לסה"ג.

איור 22. כלי החרסeschכבה III: כלי בישול.

מס'	הכלי	מס' סל	לוקס	תיאור	הקבילות
1	מכסה	4327/1	243	חרס חום, חצצים לבנים; זיגוג חום מפנים אביישר תשס"ו: איור 9:5	
2	קדרת בישול	4406	257	חרס חום-אפור, מעט חצצים לבנים אביישר תשס"ו: איור 10:5 Kletter 2005: Fig. 18:6	
3	סיר בישול	4400/3	246	חרס חום-כתום, מעט חצצים לבנים; נטיפות של זיגוג חום על השפה אביישר תשס"ו: איור 7:5	
4	סיר בישול	3018/7	246	חרס חום, מעט חצצים לבנים; מריחות של זיגוג חום על השפה Stacey 2004: Fig. 5.32:16 Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.17:13	
5	מכסה	3018/16	107	חרס חום-אפור, מעט חצצים לבנים Kletter 2005: Fig. 18:12	
6	מכסה	3018/5-6	107	חרס חום-אפור, מעט חצצים לבנים שיאון חשש"ד: איור 30, 29:29	

כלי זואומודפי (איור 2:24). — מהכלי השתמרו חלקו האחורי, זוג רגליים אחוריות, גוף, זנב ופתח שבור למלוי נזולים. כלים דומים נמצאו בימי 228 (ר' איור 20), בחירבת אל-מג'ניר וברמלה במקלולים קרמיים המתוארכים למחצית השנייה של המאה הח' – המאה הי' לסה"נ.

שכבה II
קערות (איור 1:25, 2). — לקערה מס' 1 דופן מעוגלת ושפה מעובה; היא מזוגגת בזיגוג חד-גוני בצעע חום-צהוב. הקערה מתיפוס I.I.4.1 של אבישר ושטרן, המתוארך מן המחצית השנייה של המאה הי'ג עד המאה הט'ו לסה"ג. קערה מס' 2 פשוטה, מזוהה, ושיכת לטיפוס II.1.1 של אבישר ושטרן מהתקופה הממלוכית והעות'מאנית.

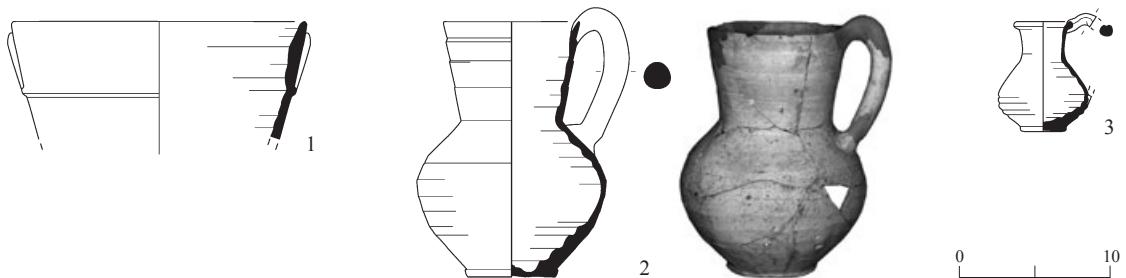
צפחת (איור 3:25). — נמצאה שפה מעובה של צפחת, מחופת לבן מפניים ומוחוץ. צפחות מתיפוס זה נמצאו בדמשק ובחמה במקלולים קרמיים המתוארכים לתקופה הממלוכית. נראה כי השפה שיכת לשבר הצפחת הנושא כתובות בערבית, שנמצא באותו לוקוס ובאותו סל (ר' עמית-פריס, כרך זה).

בישול; כמוותו נמצאו ברמלה במקלולים קרמיים המתוארכיםelman למן הממחצית השנייה של המאה הח' – המאה הי' לסה"ג. כלי מס' 6 הוא מכסה לסיר בישול, ולו שפה מוגבהה; כמוותו נמצאו ברמלה במקלולים קרמיים המתוארכים למחצית השנייה של המאה הח' – המאה הי' לסה"ג.

פכים (איור 1, 2). — פק מס' 1 עשוי חרס צלחת ומעוטר בגדילים. מקבילה לעיטור על הקנקן נמצאה ברמלה, בשכבה המתוארכת לאמצע המאה הט' – המאה הי'א לסה"ג. פק מס' 2 שלם, והוא עשוי חרס צלחת (ר' איור 17:1–8).

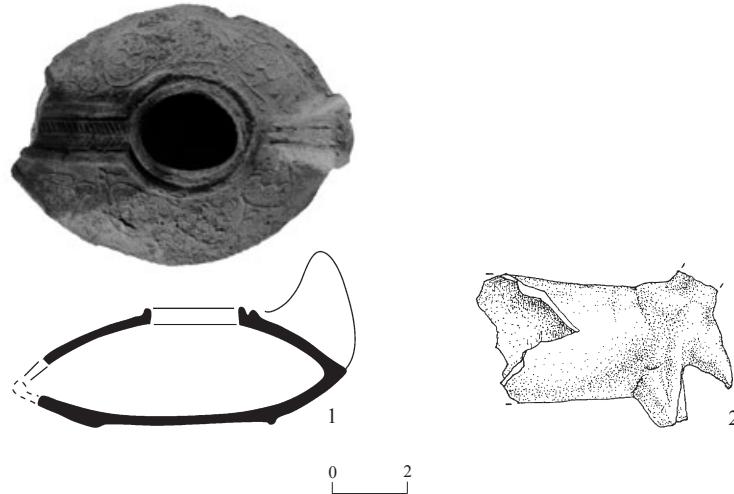
פכית (איור 3:23). — הפקית שלמה, וליה גוף אגסי, שפה מעוגלת וידית המשתפלת מהשפה לגוף. הפקית עשויה חרס צלחת.

נر (איור 1:24). — הנר עשוי בדפוס, הגוף בצורת שקד ולו ידית לשון. פי הנר נמצא מפוח, ומלמד כי היה בשימוש. נר זהה התגלתה במילוי 228 (ר' איור 19:3) ובכפירות מצפון למגדל הלבן במקלול מהתקופה העباسית. הזרות בין הנרות מלמדת כי כולם נעשו באותה תבנית ובאותו בית יוצר.

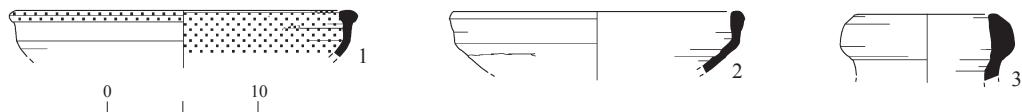
איור 23. כלי החרס משכבה III: פכים ופכית.

מס' הכלי	מס' סל	לוקוס	תיאור	הקבילות
1	פק	3014.15	חרס צלחת; עיטור בגדילים מוצמדים (barbotine)	אבישר 2011 : איור 3: 14
2	פק	3025/1	חרס צלחת	Cytryn-Silverman 2010: Pls. 9.17:8, 11; 9.24:56
3	פקית	4232	חרס צלחת	

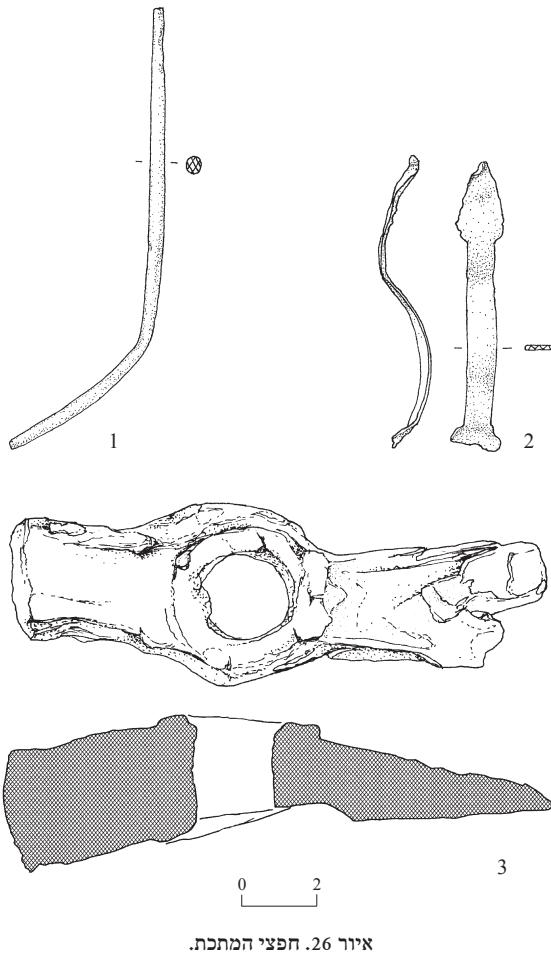
איור 24. כלי החרס משכבה III : נר וכלי זואומורפי.

מספר	הכלי	מס' סל	локס	תיאור	הקבילות
1	נר	3019	108	חרס צלחב; עיטור של אשכולות ענבים	Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.12:1
2	כלי זואומורפי	4180	203	חרס חום-כתום, מעורב בחצצים לבנים, צריפה טובה	Baramki 1944: Fig. 16:10–15, 18–20 Kletter 2005: Fig. 22.4 Cytryn-Silverman 2010: Pl. 9.12:8

איור 25. כלי החרס משכבה II : קערות וצפתה.

מספר	הכלי	מס' סל	локס	תיאור	הקבילות
1	קערה	4357.6	246	טין חום-כתום ; זיגוג אוטם בצהוב-חום מפנים ועל השפה	Avissar and Stern 2005:12, Fig. 4, Type I.1.4.1
2	קערה	4508	268	טין חום, מעט חצצים לבנים	Avissar and Stern 2005:82, Fig. 35.1, Type II.1.1
3	צפתה	4417.3	254	טין כתום ; חיפוי לבן מפנים ומחוץ	Poulsen 1957:248–258, Nos. 927, 928, 933 Abu l'Faraj al-Ush 1960: Fig. 17:72

ציריים? (איור 27: 1, 2). — נמצאו שלושה חפצי מתכת, העשויים מברזל מכופף ובמרכזם מסמר (שניים מהם צוירו). יתכן שהחפצים שימושו ציריים שנעו סביבם המסמר שהיה מקובע במרקזם. בחפצים אלו אין חורים לקיבועם בלוח עץ, ולכן יתכן שהם קובעו בחוריים שנעשו בעץ. לא נמצאו מקבילות לחפצים אלו.

מכלול הכלים משכבה IV, מילוי 228, מתחודר היטב לתקופה שבין הממחית השנייה של המאה הח' למאה הי' לסה"ו. במכלול לא נמצא כמעט כלים המאפיינים את התקופה האומית, כגון כלים ממושחת משפחת FIW. בлокס 228 נמצא שפע של כלים צלחת, המוצטרים בחלקם בעיטורים פלסטיים (barbotine) שהיו נפוצים בתקופה העבאסיית, וכן

נרות חרס עשויים בדפוס האופיניים לתקופה. מכטול כלי החרס משכבה III מלמד על כך שתאריכם של שרידי הבניה משלב III הוא, ככל המוקדם, במאה הי' לסה"ג, וכי המבנה משלב 9ו הוקם ככל הנראה במאה הי'א לסה"ג. במכלול נמצא כלי צלחת, כלים מעוטרים בעיטורים פלסטיים (barbotine), כלים מוגגים ונרות עשויים בדפוס האופיניים לתקופה העבאסיית. לצד כלים אלו נמצאו כלים המתוארכים לתקופה הפאטימית, כגון סיר בישול, מהבת מוגנת וקערה מוגנת מעוטרת בסגנון.

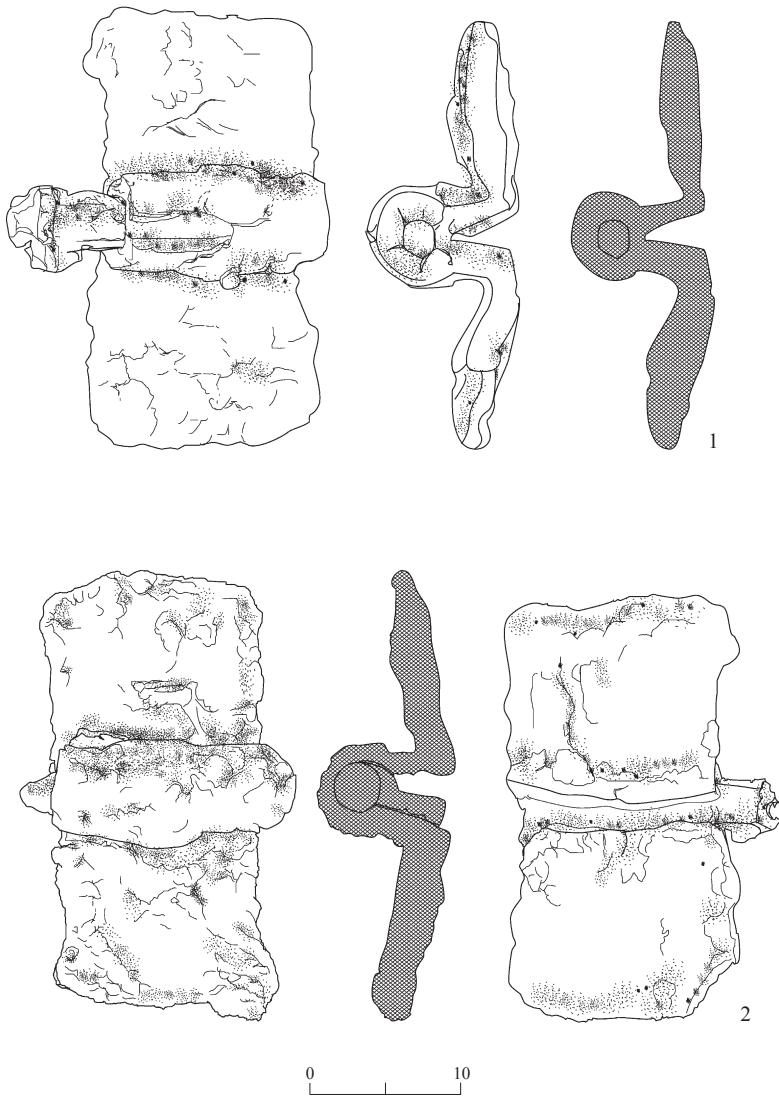
שכבה II, שבה נחפרו תעלות השוד, מתחודרת לתקופה הממלוכית (המאות הי"ג–הט"ו לסה"ג).

חפצי המתכת

מחט (איור 26: 1:26). — המחט עמוקה בקצה, ולה חתך עגול.

ידית? (איור 26: 2:2). — לחפץ גוף גלי, חתך מלבי, ראש מחודד ובסיס רחב; יתכן ששימש ידית של כלי מטבח.

פטיש (איור 26: 3). — לפטיש חתך מלבי וחורפה מפורצת, ששימשה ככל הנראה לחדירת מסמרים בעבודת נגרות. פטשים ממחכת ומעין שימושו לצורכי נגרות בתקופה הרומית (סתרי 2006: 254). לא נמצאו מקבילות לפטיש מהתקופה האסלאמית הקדומה, ולבן ההקבילות המובאות הן מתקופה הביזנטית. פטיש דומה, ללא חורפה מפורצת, ששימש בנצחיה בתקופה הביזנטית, התגלה בחורבת עובש שבגליל העליון (אביבם וגוזב תשנ"ח: איור 1: 14, 2). פטיש דומה נתגלה גם בספינה שנמצאה ביאס-אדה ומתחודרת לתקופה הביזנטית (Bass and van Doornick 1982:242–. (245: No. Fe22).

איור 27. ציריים (?) מבזול.

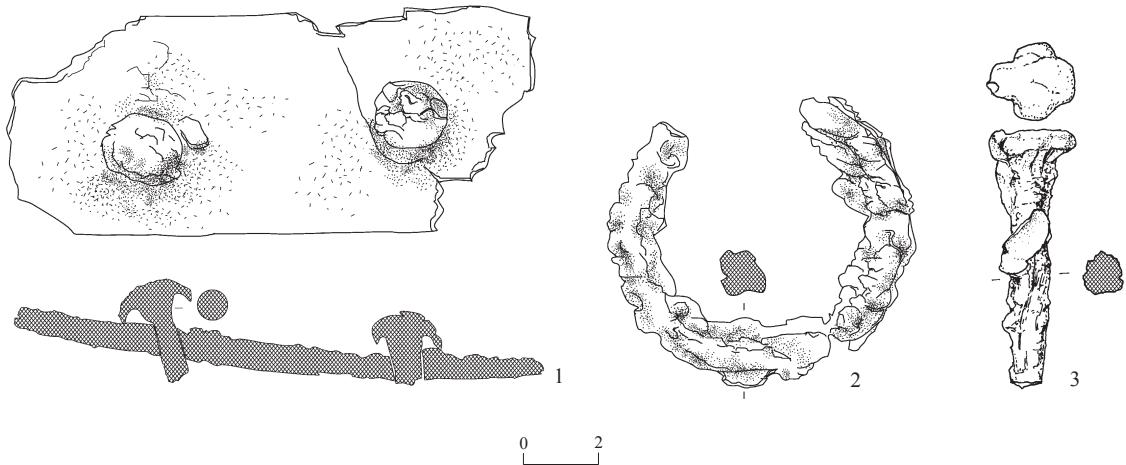
מספר סל	локוס	מספר
4424/2	248	1
4424/1	248	2

מסמר (איור 28:3). — נמצאו מסמרים אחדים במגוון גדלים, שלחם ראש רחב ובסיס מחודד: שישה מסמרים שאורכם 4 ס"מ (לא צויר), שבעה מסמרים שאורכם 6 ס"מ (למשל איור 28:3) ומסמר אחד שאורכו 13 ס"מ (לא צויר).

מטבעות
בכפירה נמצאו שלושה מטבעות, שמתוכם זוהה רק מטבע מלוכי (המאה ה' י"ד לסה"ג; ר"ע 109185,

רצועת מתכת (איור 28:1). — נמצאו עשרה חלקים של רצועות מבזול (אחד מהם צויר). ברצועה שני מסמרים המעידים כי חפץ זה קבוע במקומו בלוח עץ.

טבעת (איור 28:2). — הטבעת עשויה מבזול, והיא השתמרה היטב. טבעות דומות נמצאו באתר רמלה (דרום) בשכבה המתוארכת לתקופות האומנית והעבאסיית (Tal and Taxel 2008: Fig.) (6:137:1, 2

איור 28. חפצים מברזול.

מספר	חפץ	מס' סל	локט
1	רצועה ומסמרים	4424/3	248
2	טבעת	4424/4	248
3	מסמר	4348	248

במאות הי"ב–הי"ג לסה"ג בלבנט, טען כי בתקופות הקדומות שימש העץ לבנייה של דלתות, חלונות, תריסים, מחיצות ותקרות. לאחר שרוב העץ נשרף או שנעשה בו שימוש חזור, אפשר למצוא שרידים של חלק עץ ששימשו מבנים רק מהתקופה האיוונית ואילך (Bloom 2009:129). לא מצאתי מקבילות לציררים שנמצאו בחפירה, ועל כן שחוור דלת עץ במקומות היא הינה בלבד. העובדה כי קירות המבנה נבנו בכיוון צפון–דרום ומזרח–מערב, בהתאם לתוואי קירות המבנים בכל העיר, מלמדת כי המבנה תוכנן, ופעעה שעליה הצבע עברה אבני (9:2008). גם המידע הזהות (6 מ' אורן) של קירות האורך במבנה תומכות בהצעה זו. במהלך התקופה היפותטית חרב המבנה.

מניתוח מכלול כלי החרס שהתגלה בשכבה IV (L228) עולה כי הוא קדום מעט לכלי שהתגלו בשכבה III. הכלים שבשכבה IV מתוארכים למחצית השנייה של המאה הח' עד המאה הי' לסה"ג, ואילו הכלים משכבה III מתוארכים למחצית השנייה של המאה הח' עד המאה הי' לסה"ג. בבחינת כל הזרוכיות שנמצאו בשכבה III מתוארכות לשכבה III. בבחינת כל הזרוכיות שנמצאו בשכבה III מתוארכות לשכבה IV (L248) מוקהה בקמרון. נראה כי בכניסה לחדר הייתה דלת עץ. בין חפצי הפרוזול נתגלו צירים (?), מסמרים ובים ורצועות מתחת ששימשו ככל הנראה לחיזוק הדלת. בלום, שחקר את הנגורות

L205). הזיהוי מבוסס אך ורק על צורת האסימון של המטבע.

סיכום

המצאים מהחפירה נותנים מידע מוחשי לשגשוג הכלכלי של העיר רמלה בתקופות העבאסית והפאתיימות. במילוי העפר (L228) משכבה V, השכבה הקדומה ביותר שנחפפה בחפירה, נתגלה מכלול עשוי של כלים, המתוארך מהמחצית השנייה של המאה הח' עד המאה הי' לסה"ג. בכלים הרבים מכלול זה נמצאו כלי יבוא אחים, כגון קערות מזוגגות, ככל הנראה מפרס ומצרים, וקערת פורצלן מסין. כלים אלו מעידים על מעמדם הכלכלי הגבוה של תושבי המקום. בבחינת כל הזרוכיות שנמצאו בлокוס זה מלמדות גם המאה הי' מילוי העפר מתוארך לתקופה העבאסית (המאה הט'–הי' לסה"ג; ר' Katsnelson, this volume).

בשכבה III נתגלה מבנה (שלב IIIb), ששימש ככל הנראה למגורים, ולשם הקמתו פולסו פני השטח ונבנו שלוש טرسות. במבנה היה חדר מרכזי (L248) מוקהה בקמרון. נראה כי בכניסה לחדר הייתה דלת עץ. בין חפצי הפרוזול נתגלו צירים (?), מסמרים ובים ורצועות מתחת ששימשו ככל הנראה לחיזוק הדלת. בלום, שחקר את הנגורות

העתיקה של הימים, שהמבנים בה מתוארכים ברובם לתקופות הממלוכית והעות'מאנית. יתכן כי שוד האבנים נועד לצורך בנייתו של המתקן לאספקת המים שנחשה בחפירותם של רואכברגר ובושנינו (תשע"ג). עדות לפעלויות התקופה זו אפשר למצוא בשברי כל החרס האחדים שנמצאו בחועלות השוד או במילויים מעל המבנה, וכן במטבע מהמאה ה'יז' או בסגנון (ר' עמיית-פריס, כרך זה), המתוארכת אף בערבית (ר' עמיית-פריס, כרך זה), המתוארכת אף היא לתקופה הממלוכית. יתכן שהצפתה, ששימשה לנשיאת מים, קשורה למזוקה שחחשפו רואכברגר ובושנינו (תשע"ג). תופעה דומה של שימוש באבני בנייה מהתקופה האסלאמית הקדומה לצורך בנייה התקופה הממלוכית התגלתה בחפירה שמצפון למסגד הלבן (Gutfeld 2010:93).

שרידי שכבה I, המתוארכים לתקופה העות'מאנית (המאות ה'יז'-ה'ח' לסה"ג) מלמורים כי במקומות היהיטה חצר פתוחה ובה חועלות ביוב תת-קרקעית, ששימשו ככל הנראה מבנה שלא נחשף. תיאורו ה黜ולות מתחבש בעיקר על שברי מקטורות חרס שנמצאו בשכבה זו (לא ציירו).

עד התקופה הפטאטית. שרידי המתקן העגול משכבה IIIlla מלמדים על שימוש משני בקירות המבנה. בשכבות IV ו-III נמצאו נרות זחים לאלו שהתגלו בחפירה שמצוון במסגד הלבן ואשר יוצרו באותה תקופה. נראה כי מצא זה מלמד על קיומו של בית יוצר אחד לנרות. עדויות לבתי יוצר ברמלה נמצאו בשתי חפירות ממערב למסגד הלבן, אחת בשכונה בר גיורא והאחרת ברחוב מימון (רוזן-ายילון ואיתן תש"ל; הדד 2011).

שדה, שחקר את עצמות בעלי החיים שנמצאו בחפירה, מצביע על כך שהאזור היה מרכיב עיקרי במקש החיה לעומת הבקר שהיה ענף משני (ר' שדה, כרך זה). נמצאו עצמות חזיר, היכלות למד על קיומה של אוכלוסייה נוצרית. עמיית-פריס (כרך זה) חקרה את שבר ידיות קנקן חזיר, הנושא חותמת ברגם צלב בדמותו לממצא שנמצא בבני סמואל; יתכן כי עצמות בעלי החיים והוחותם מלמדים כי המבנה שימש נוצרים.

במהלך התקופה הממלוכית נשדרו כנראה**בניין** הקיימות משכבה III **לבניית** מבנים בעיר

הערות

שוויסקיה (צייר kali חרס), ילנה קופרשמידט (מעבדה מתכת), עודד רביב (מעבדת אבן), רוברט קול (נוומיסטיקה) וניצן עמיית-פריס (פונוחה כתובות וטביעה וחומר). תודה לפروف' יאסר טבא שהסביר את חשיבותם לבני מחקרים בנושא הנגורות הקדומה. תודה לנועה שאול שעוזותיה היו לי עוזר רב. מרים אבישר סייעה ורבות בכתיבת הדוח הקרקמי.

² העבאסים שלטו בארץ בשנים 750–878 לסה"ג, ואילו הפטאטים עלו לשולטון בשנת 970 לסה"ג.

¹ את החפירה, מטעם רשות העתיקות (הרשות מס' A-3897), ניהלו המחבר ופטר גנדמן. חברות א.ג.ג. נכסים מימנה את החפירה באמצעות פועלי פרויקט 500 של רשות העתיקות ובסיוע יוסי אלישע ובת-עמי ארצוי (ארכיאולוגים במכון מרכז), אליל בכר וחוזי דגנור (מנהלה), אברהם האג'יאן, נטליה זק וטניה קורנפבל (מדידות וסת羅ות), צילה שגב (צלילום שטח), קלרה עמית (צלילומי סטודיו), יעל ברشك (ארכיאן צילומים), נטליה כצנלסון (עיבוד כל הוצאה), יוסף בוקנגהולץ (רפואות kali חרס), אירנה לירסקי-רוזניקוב ומרינה

הפניות

אבישר מ' תשס"ו. הממצא הקרקמי. בתוך ח' ברובה. קטיעת מבנים מהתקופה האסלאמית הקדומה ברחוב הגדור העברי ברמלה. עתיקות 51:41*-46*.
אבישר מ' תשס"ח. הממצא הקרקמי משכבה 2 בח'רבת דיראן, רחובות. עתיקות 57:91*-104*.

אבו-עוקסה ה' תשס"ח. בית שאן התקופה האסלאמית הקדומה וו-ו (969–661 לסה"ג) לאור הממצא הקידרמי מהחפירת "רכזו התיירות". עבודות מסווגן. אוניברסיטת חיפה. חיפה.
אביעם מ' וצוב נ' תשנ"ח. נפקיה מן התקופה הביזנטית בחורבת עובש. עתיקות 34:63–83.

- ספרי י' 2006. חפצי הארץ מתקופה הרומית בארץ ישראל: ניתוח קרונולוגי וטכנולוגי. עבודת דוקטור. אוניברסיטת בר אילן. רמת גן.
- עmitti-Priest N' ברק זה. שני שברי כליל חרס מעוטרים מתקופה האסלאמית ברחוב דני מס, רملה. קדר ב"ז 2008. רملת התקופה הצלבנית ובשליה התקופה העת'מאנית: עדותם של צלמי אוור. *קדמוניות* 74: 69–135.
- ראוכברג ל' ורשותנו א' תשע"ג. מזורה ושרידים אחרים מימי הביניים ברملלה. *עתיקות* 75: 70–*. Rosen-Aylin M' ואיתן א' תש"ל. *חפירות רملת: ממצאים מהמאה השמינית לסה"ז* (קטלוג מוזיאון ישראל 66). ירושלים. שודה מ' כרך זה. ממצאים ארכיאולוגיים מתקופה העבאיסית ברחוב דני מס, רملה.
- שיואן ע' תש"ד. שרידי ישוב מתקופה האסלאמית הקדומה ברמללה. *עתיקות* 46: 67–92.
- שמעוני א' 2009. רملת התקופה המוסלמית הקדומה לאור החפירות באזורי המסגד הלבן. עבודת מוסמך. אוניברסיטה בן-גוריון נגנוב. באර שבע.
- אבישר מ' 2011. נמצא כליל החרס. בתוך ע' עוב. רملת חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל http://www.hadashot-esi.org.il/ (14.09.2011) 123 (תאריך גישה report_detail.asp?id=1810&mag_id=118) (16.12.2011).
- אבני ג' 2008. "היפה בעיר", רملת התקופה המוסלמית הקדומה: סירה ארכיאולוגית. *קדמוניות* 11–2: 135 גיל מ' תשמ"ג. ארץ-ישראל התקופה המוסלמית הראשונה (1099–634) A: *עינויים היסטוריים*. תל אביב.
- גת ש' 2003. העיר רملת בימי הביניים. עבודת דוקטור. אוניברסיטת בר אילן. רמת גן.
- גת ש' 2008. החורבן הנעלם של רملת הקדומה. *קדמוניות* 69–64: 135.
- הדר א' 2011. רملת ג'ילדים'הנבאים'. *חדשות ארכיאולוגיות* — *חפירות וסקרים בישראל* 123 (13.12.2011) hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=1898&mag_id=118 (תאריך גישה 16.12.2011).
- לוֹן נ' 1996. רملת האומית — חידוש עירוני בארץ ישראל: 52–22: 79. *היבטים גיאוגרפיים היסטוריים*. קתדרה

- Abu'l-Faraj al-Ush M. 1960. Al-fukhar ghair al-mutli (The Unglazed Pottery). *AAS* 10:135–184 (Arabic).
- Arnon Y.D. 1999. Islamic and Crusader Pottery (Area I, 1993–94). In K.G. Holm, A. Raban and J. Patrich eds. *Caesarea Papers 2: Herod's Temple, the Provincial Governor's Praetorium and Granaries, the Later Harbor, a Gold Coin Hoard, and Other Studies (JRA Suppl. S. 35)*. Portsmouth, R.I. Pp. 225–251.
- Arnon Y.D. 2008. *Caesarea Maritima, the Late Periods (700–1291 CE)* (BAR Int. S. 1771). Oxford.
- Avissar M. 1996. The Medieval Pottery. In A. Ben-Tor, M. Avissar and Y. Portugali. *Yiqne'am I: The Late Periods* (Qedem Reports 3). Jerusalem. Pp. 75–172.
- Avissar M. and Stern E.J. 2005. *Pottery of the Crusader, Ayyubid, and Mamluk Periods in Israel* (IAA Reports 26). Jerusalem.
- Ayalon E. 2000. Typology and Chronology of Water-Wheel (sāqiya) Pottery Pots from Israel. *IEJ* 50:216–226.
- Baramki D.C. 1944. The Pottery from Kh. el Mefjer. *QDAP* 10:65–103.
- Bass G.F. and Doorninck F.H. van Jr. eds. 1982. *Yassi Ada I: A Seventh-Century Byzantine Shipwreck* (The Nautical Archaeology Series 1). College Station, Tex.
- Bloom J.M. 2009. Woodwork in Syria, Palestine and Egypt during the 12th and 13th Centuries. In R. Hillenbrand and S. Auld eds. *Ayyubid Jerusalem: The Holy City in Context 1187–1250*. London. Pp. 129–146.
- Chachy-Laureys R. 2010. The Stone Artifacts. In O. Gutfeld. *Ramla: Final Report on the Excavations* North of the White Mosque (Qedem 51). Jerusalem. Pp. 303–323.
- Cytryn-Silverman K. 2010. The Ceramic Evidence. In O. Gutfeld. *Ramla: Final Report on the Excavations North of the White Mosque* (Qedem 51). Jerusalem. Pp. 97–211.
- Fehérvári G. 1973. *Islamic Pottery: A Comprehensive Study Based on the Barlow Collection*. London.
- Gutfeld O. 2010. *Ramla: Final Report on the Excavations North of the White Mosque* (Qedem 51). Jerusalem.
- Hardy-Guilbert C. 1984. Les niveaux islamiques du secteur Apadana-ville royale. *DAFI* 14:121–209.
- Katsnelson N. This volume. Glass Finds from the Abbasid–Fatimid Periods on Danny Mass Street, Ramla.
- Kervran M. 1977. Les niveaux islamiques du secteur oriental du tépé de l'Apadana II. Le matériel céramique. *DAFI* 7:75–161.
- Kervran M. 1984. Les niveaux islamiques du secteur oriental du tépé de la Apadana III: Les objets en verre, en pierre et en métal. *DAFI* 14:211–235.
- Kletter R. 2005. Early Islamic Remains at 'Opher Park, Ramla. *'Atiqot* 49:57–99.
- Magness J. 1993. *Jerusalem Ceramic Chronology: Circa 200–800 CE* (JSOT/ASOR Monograph Series 9). Sheffield.
- Morgan P. and Leatherby J. 1987. Excavated Ceramics from Sirjan. In J. Allan and C. Roberts eds. *Syria and Iran: Three Studies in Medieval Ceramics* (Oxford Studies in Islamic Art IV). Oxford. Pp. 23–172.
- Petersen A.D. 2005. *The Towns of Palestine under Muslim Rule AD 600–1600* (BAR Int. S. 1381). Oxford.

- Poulsen V. 1957. Les poteries. In P.J. Riis and V. Poulsen. *Hama; Fouilles et recherches de la Fondation Carlsberg 1931–1938 IV, 2: Les verreries et poteries médiévales* (Nationalmuseets Skrifter. Større Beretninger III). Copenhagen. Pp. 117–283.
- Rosen-Ayalon M. 1996. The First Century of Ramla. *Arabica* 34:250–263.
- Scanlon G.T. 1970. Egypt and China: Trade and Imitation. In D.S. Richards ed. *Islam and the Trade of Asia: A Colloquium* (Papers on Islamic History 2). Oxford. Pp. 81–95.
- Scanlon G.T. 1974. The Pits of Fustat: Problems of Chronology. *JEA* 60:60–78.
- Stacey D. 2004. *Excavations at Tiberias, 1973–1974: The Early Islamic Periods* (IAA Reports 21). Jerusalem.
- Tal O. and Taxel I. 2008. *Ramla (South): An Early Islamic Industrial Site and Remains of Previous Periods (Salvage Excavation Reports 5)*. Tel Aviv.
- Vaux R. de and Stéve A.M. 1950. *Fouilles à Qaryet el-'Enab, Abū Ġôsh, Palestine*. Paris.
- Whitcomb D. 1989. Coptic Glazed Ceramics from Excavations at Aqaba, Jordan. *JARCE* 29:167–182.

AN EARLY ISLAMIC-PERIOD STRUCTURE ON DANNY MASS STREET, RAMLA

OREN SHMUELI
(PP. 99*-126*)

In 2004 a salvage excavation was conducted on Danny Mass Street, Ramla, within the boundaries of the ancient city of Ramla (Figs. 1, 2; Plan 1).

Four strata were identified. The earliest Stratum IV was exposed in Sq E8, comprising an earthen fill (L228; Fig. 4; Plan 2) that contained potsherds—including imports from Egypt and China—stone and glass vessels (see Katsnelson, this volume), dating from the mid-eighth to the tenth centuries CE (Figs. 13–20). The stratigraphic relationship between this fill and the building remains above it (Stratum III, see below) could not be ascertained.

Remains attributed to Stratum III were exposed in all excavation squares, revealing three architectural phases (Plan 2). Phase IIIC included fragmentary remains of installations (Sq E7, W283; Sq E6, W282) and a wall foundation (W281; Fig. 3) above the Stratum IV fill. Phase IIIB included the remains of a large building, which was erected upon three terraces (Plan 2). For the most part, only wall foundations or robbery trenches thereof survived. The building comprised a courtyard (L223, L267), whose floor was made of packed earth mixed with small stones, potsherds and animal bones. A probe in the courtyard (L275) exposed many potsherds and animal bones (see Sade, this volume). Two additional fill layers (L210, L219) were discerned above Fill 228 in a section dug to a depth of 3.7 m in the courtyard (Plan 2: Section 3–3; Fig. 4). Some 10 m southeast of the courtyard (Sq D11), two patches of plaster floors (L103, L106) and a wall fragment (W1; Plan 3) were unearthed. The main part of the building (Sqs D–E/5–8) comprised a vestibule surrounded by rooms on three sides. In one of the walls (W256), a threshold survived (Fig. 5). Room 247 was

completely preserved with its plastered floor (Fig. 7), and another room (L103) had a marble threshold, in secondary use, with a door socket (Fig. 8), and plastered stone-built shelves, one of which was well-preserved (Fig. 9). On the lowest terrace, west of W238, were the remains of two rooms separated by ashlar W251; within the wall was an opening, of which a plastered pillar survived (Fig. 10). The Phase IIIB building was destroyed, as attested by the stone collapse upon its floors (L103, L288) and the remains of a burnt wooden door (L248). During Phase IIIa, an ashlar-built, paved circular installation (L236) was constructed (Fig. 11). Its function could not be determined. The finds from Stratum III date from the mid-eighth to the eleventh centuries CE (Figs. 21–28). The building was probably built during the Abbasid period for residential purposes and used until the Fatimid period.

Stratum II is mainly attested by robbery trenches throughout the excavation area, evidence of the dismantling of earlier walls for reuse as building material. Mamluk-period potsherds (Fig. 25) were collected from this stratum.

Stratum I was exposed mainly in the eastern part of the excavation (Sqs D8, E/8–9, D11), including a sewage channel (L105, L215; Fig. 12; Plans 2, 3). This stratum was dated to the Ottoman period based on ceramic pipes (not illustrated).

The finds from this excavation point to the high social status of the city's inhabitants during the Abbasid and Fatimid periods.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map.

Plan 1. General plan of the excavation squares.

- Fig. 2. Excavation area, general view to the northwest.
- Plan 2. Squares D–E/5–9, plan and sections (on next page).
- Fig. 3. Foundation W251, looking west.
- Fig. 4. Section beneath floor of Room 223, looking northeast.
- Plan 3. Square D11, plan and section.
- Fig. 5. Threshold in central room, looking west.
- Fig. 6. Wall 285, looking northeast.
- Fig. 7. Room 247, looking south.
- Fig. 8. Room 103, looking south.
- Fig. 9. Shelf in W277, looking southwest.
- Fig. 10. Plastered pillar, looking southeast.
- Fig. 11. Circular installation (L236), looking south.
- Fig. 12. Sewage channel, looking southeast.
- Fig. 13. Pottery from Stratum IV, L228: glazed bowls.
- Fig. 14. Pottery from Stratum IV, L228: unglazed bowls, cup and kraters.
- Fig. 15. Pottery and stone vessels from Stratum IV, L228: cooking ware.
- Fig. 16. Pottery from Stratum IV, L228: storage jars and a holemouth.
- Fig. 17. Pottery from Stratum IV, L228: jugs and kraters.
- Fig. 18. Pottery from Stratum IV, L228: juglets, flasks, decorated handles, lid and *antiliya* vessel.
- Fig. 19. Pottery from Stratum IV, L228: oil lamps.
- Fig. 20. Pottery from Stratum IV, L228: zoomorphic vessel (B4479).
- Fig. 21. Pottery from Stratum III: bowls.
- Fig. 22. Pottery from Stratum III: cooking ware.
- Fig. 23. Pottery from Stratum III: jugs and juglet.
- Fig. 24. Pottery from Stratum III: oil lamp and zoomorphic vessel.
- Fig. 25. Pottery from Stratum II: bowls and flask.
- Fig. 26. Metal artifacts.
- Fig. 27. Iron hinges(?).
- Fig. 28. Metal artifacts.